

ГЛАВА ЧЕТВЕРТАЯ.

Человѣкъ.

[Житомирскій уездѣ]. Понятіе о человѣкѣ очень просто: родился однъ отъ другого, какъ и въ настоящее время рождаются.

[Литинскій уездѣ]. Суевѣрныхъ повѣтій о человѣкѣ очень мало; нѣкоторыя изъ нихъ относятся къ возрасту дѣтскому, а нѣкоторыя относятся къ возмужалости.

[Бинницкій уездѣ]. Человѣкъ — твореніе Божіе.

[Тараща]. „Негодытьца переступати черезъ того, хто ще росте, бо не буде бильше росты. А якъ буває переступиши, то треба переступиши назадъ“.

Члены человѣческаго тѣла.

Зубы. [Тараща]. „Якъ выпадають у дітей зубы, то щобъ тісни поросли, того треба зуба взять, закинуть на пічъ, та й сказать: „мышко, мышко! на тобі костяного зуба, а мыні дай залізного“.

[Рудаковка]. „Якъ істти, що миша погрызла, то крішки будуть у того зубы“.

Брови. [Дударі]. „Якъ у кого на переносці бровы сходятся одна зъ другою, то й буде нещасливый.

[Проскуровскій уездѣ]. Если зудить правая бровь, то будетъ плачъ, если лѣвая, — то утѣха.

Руки. [Дударі]. „Негодится давать старцеві лівою рукою хлібъ, або гроцы“.

[Проскуровский уездѣ]. Руки вверхъ не нужно поднимать, потому что „це хрестъ диявола“.

Ногти. [Будаевка]. „Якъ позрізуєшъ ногті, то треба іхъ у пазуху забірати, черезъ те, що чортъ, якъ понаходить, то пошле собі шапку, то ёго ніхто вже й не побачить, а шапка звєтся тая — невидимка“.

[Проскуровский уездѣ]. Срѣзанные ногти не нужно бросать куда попало, а спрятать за пазуху. Это нужно дѣлать для того, что на страшномъ судѣ, когда ангель будеть переводить души умершихъ черезъ мостиць, тонкій какъ соломинка, и спросить: гдѣ ногти? и если ихъ не окажется, то шедшій долженъ будеть искать ихъ до тѣхъ поръ, пока всѣхъ не собереть.

Ноги. [Дударі]. „Якъ сидишъ на лаві або на стільці, то не можна гойдать ногою; кажуть, чорта гойдаєшъ“.

[Проскуровский уездѣ]. Если кто притворить себѣ дверью ногу, — знакъ, что будутъ гости.

,„Пьята“.[Будаевка]. „Негодитьца п'ятою крутыть на земли, бо якъ хто небудь ступить у ту ямку, то заразъ короста нападе“.

Разныя дѣйствія.

Умыванье. [Будаевка, Проскуровский уездѣ]. „Якъ умываєшся, до негодится після руками брызгати, бо зъ того черты плодятся. Килько упаде брызокъ, стылько и чортівъ уродитеся“.

Утиранье. [Тараща]. „Нетреба утиратися настільникомъ, щобъ люде не гудыли“.

Ношеніе палки. [Ушицкій уездѣ]. Мужчины начинаютъ ходить съ палками съ сорока лѣтъ, она служить помошью человѣку. Такъ съ малыхъ лѣтъ онъ ходить на четырехъ (ползаетъ), въ зрѣломъ возрастѣ на двухъ (на ногахъ); подъ старость на трехъ (на двухъ ногахъ при помощи палки), а въ дряхlosti опять на четырехъ (на рукахъ и ногахъ).

[Житомирский уездѣ]. Хожденіе мужчинъ съ палками начинается съ шестидесяти лѣтъ.

[Харьковский уездѣ]. Мужчины обыкновенно начинаютъ ходить съ

палками послѣ женитьбы, но это не исключительно, — ходать съ палками и поженатые — „парубки“.

[Луцкій уездѣ]. Съ палками ходать только тѣ, которымъ по слабости здоровья необходимо бываетъ на что нибудь опираться.

Потягиванье. [Рудковка]. „Не годится потягатьца на лудыну, бо вмре, або занедужас. На стѣну, кажуть, треба потягатьца“.

Свистанье. [Дударі]. „Якъ свистіть у дворі, то буде пусто“.

Чиханье. [Проскуровскій уездѣ]. При чиханніи посторонній долженъ сказать: „на здоровье“, а чихнувшій: „дзінькую, вашеці, за добрѣ жичення“. Чиханье днемъ означаетъ будущую честь и вообще служить хорошимъ признакомъ, но ночью наоборотъ. Говорять, что щекочеть по носу близъ стоящей „упиръ“, и если чихнувшій хоть самъ себѣ не скажетъ: „на здоровье“, онъ умретъ въ скоромъ времени.

Плеванье. [Проскуровскій уездѣ]. Не нужно ни на кого плевать, потому что за это на томъ свѣтѣ плонувшій будетъ лизать горячую сковороду.

,Ідучи, або ідучи куды“. [Г. Залюбовскій]. „Во имя Отца и Сына и Святого Духа. Аминь. На марті місяці, на неділі на седмыці, на тайно-страстныци, у горахъ у пещерахъ, стояла Божа церковъ соборна, треглава; у тій церкві престолъ стоїть, на Престолі Владычиця Мать Пресвята Богородиця спочиває и Господь Богъ пребыває, и анголи Божіі трепещутся. Сохрани мене, Господы, раба Божого Н, во дни и въ часы и въ получасы, по всякъ часъ, на усяке время Христове и помылуй відъ ворога и супостата, відъ летучого и відъ ползучого, відъ мужеського и відъ женьського полу, защиты мене, Мать Божая, Пресвята Богородиця, своюю нетліиною ризою отъ землі и до неба. Слава тобі, Господы, Слава тобі, Господы, Слава тобі Господы, и Сыну и Святому Духу. Аминь“. Це читать тричи.

,Щобъ ніхто не спортывъ у хаті, або на свадьбі“. [Г. Залюбовскій]. „Увійди у хату, подивись на усі сторони, на сидячихъ и стоячихъ и кажи: „Смерку, смерку! Замикаєшъ засіки и башти, — замкни моімъ воротамъ роты, щобъ проти мене новорожденного, молитвенного и хрещенного раба Божого Н, рота не роззвали и языка не обернули, худого слова не проговорили“.

,Гостіванье“. [Борисполь]. „Якъ ідешъ до кого у гості, дакъ посыдъ по-переду дома трохи, якъ гость, щобъ у гостяхъ хорошо прыймали“.

Благословеніе родителей. [Ушицкий уездъ]. Благословеніе родителей имѣть чрезвычайно большую силу; такъ если родители не благословляютъ своего дитяти, то изъ него ничего не будетъ хорошаго.

Благожеланія вообще. [Проскуровскій уездъ]. „Щобысь ся мавъ, якъ свята земля. Щобы васть Богъ не опускавъ. Бугъ заплаць. Щобъ тебе щастя ся тримало. Най васть Богъ споможе. Най васть Богъ благословить. Дай, Боже, здоровля. Дай, Боже, щастя. На щастя, на здоровля, на щасливу долю“.

Проклятие родителей. [Литинскій уездъ]. Проклинать своихъ дѣтей считаютъ большимъ преступленіемъ. Особенно непозволительными проклятиями считаются такія: „а щобъ ты дубомъ ставъ, а щобъ ты камнемъ ставъ, а щобъ ты здубывся, а щобъ тебе лыхе взяло“ и проч. Утверждаютъ, что такія проклятия, а особенно матери, очень часто исполняются, и тогда плачь матери напрасенъ. Какъ фактъ, оправдывающій такое понятіе, указываютъ на два каменные столба, находящіеся около селенія Березной; вѣрятъ, что это — дѣти, братъ и сестра, проклятые своею матерью. Объ этомъ рассказываютъ такую легенду:

„Когда-то одна женщина изъ селенія Березной вышла въ поле съ своими дѣтьми, сыномъ и дочерью, жать рожь. Во время работы дѣти лѣнились и очень часто стояли поздно, о чемъ-то между собою разговаривая. Мать до того на нихъ разсердилась, что начала ихъ проклинать и между прочимъ сказала: „а щобъ вы каменямы поставали.“ Проклятие ея сейчасъ же исполнилось: дѣти ея дѣйствительно окаменѣли“.

[Житомирскій уездъ]. Въ осуществленіе родительского проклятия вѣрятъ, какъ въ дѣло сбыточное и неминуемое.

[Холмская Русь]. Родительское проклятие отдаетъ дѣтей въ распоряженіе дьявола, иногда душу и тѣло вмѣстѣ, а иногда одну только душу.

[Харьковскій уездъ]. Сила родительского проклятия ужасна: она дѣлаетъ дѣтей несчастными.

Брань и проклятия. [Проскуровскій уездъ]. Во времяссоры народъ употребляетъ чрезвычайно много браны и проклятий. Такъ: „Щобъ тебе чортъ взявъ. Щобъ тебе кольки вкололи. Щобъ тобі маму мордовало. Щобъ ти здурівъ. Щобъ ти дорібку не мавъ. Сто чортівъ въ твою матіръ. Щобъ тебе перунъ забивъ. Щобъ ти віявся якъ вітеръ. Щобъ ти ходывъ съ круга світа. Щобъ ти посивіла. Щобъ ти не зникла. Трясца твою матіръ. Щобъ тебе покрутило та поломило. Сто сотъ твою матіръ. Щобъ ти голову зломавъ.

Щобъ тебе ще маленькимъ лихо взяло. Дрантя погане. Скотъ поганий. Шельма. Потороча. Чортъ твою маму паривъ. Чортъ би твою ма. Мара світова. Нашивбися золы. Щобъ ти въ Бога ласки не мавъ. Наївбися лиха. Щобъ на тебе вся біда злізлася. Щобъ тебе лихо побило. Щобъ тобі очи повилазили. Щобъ тобі покрутило. Щобъ тобі позавертало. Нехъ тебе чортъ візьме. Вилоку клашоухий. Щобись світа не бачивъ. Лихо мамі твоїй. Негідна. Псы бъ тебе гонили. Гонивъ би ти собі маму. Дідко бъ тебе цілуувавъ. Богъ би тебе скаравъ. Подлий. Волоцюто. Заволоко. Лярво. Хлапитуро. Злодію. Розбійнику. Ледащице. Ницъ доброго. Щобись лопъ та трісъ. Щобъ ти щастя не мавъ. Чортъ бы тебе взявъ. Щобъ ти не вилізъ зъ біды. Непотрібний. Гій, гій на тебе. Навиджеппий. Щобъ по тобі вість тілько прийшла. Щобъ ти зъ димомъ пішовъ. Свинё. Паршивий. Смердачий. Поганий господару. Пса тисачу твою ма. А щобись не дождавъ до вечора. Негідний, и проч“.

Сны. 1. Якъ сниться, що хто тобі каже, що ты вмрешъ черезъ годъ, або такъ який часъ, то це значить, що вмрутъ твої злidiні черезъ стілько часу.

2. Якъ сниться, що падаєшъ, то то ростешъ.

3. Якъ бъєшъ кого нибудь въ ночі, то хто нибудь прибъєтьца.

4. Якъ приснитьца гриби сушени, то це проты якого нещастя.

5. Якъ снитьца яйца, то буде сварка.

6. Якъ снитьца, що місяць въ вікно бъє, то буде желихъ; якъ снитьца повний, то буде старий, и не швидко, а якъ молодыкъ, — то молодий и швидко. Такъ само и шарубкові.

7. Якъ снитьца жито, то це проты добре, а якъ пшениця, то буде яко небудь нещастя.

8. Якъ снитьца пожежа, то буде сварка.

9. Якъ ичолы снитьца, то буде пожежа.

10. Якъ снитьца коні, то буде слабость.

11. Якъ сниться, що въ тебе вирослы вусы, або волосъе, або що, то це значить, що въ тебе буде яка небудь прибыль.

12. Якъ снитьца дідъ, баба, хлопець и дівчина, то це противъ поганого якъ чоловікъ, або жінка, молоді, то добре.

13. Якъ снитьца, що вистрелишъ изъ рушиці, и піде великий гуль, то получишъ звістку яку небудь.

14. Якъ снитьца квітка ясна, то добре, а якъ темпа, то погано.

15. Якъ гадину во сні вбъєшъ, то це значить, що збавився відъ свого ворога.

16. Якъ манахъ приснитьца, до то чортъ тобі привижується.

Битье о закладъ. [Ушицкий, Остерский и Переяславский уезды]. Битье объ закладъ бываетъ между молодежью, особенно на „вечорницахъ“; тутъ-то каждый парень желаетъ показать свою неустрашимость. Закладываются больше принести что нибудь изъ кладбища, или изъ лѣса. Тотъ, кто вызывается самъ на подвигъ, непремѣнно проиграетъ, потому что чортъ гонитъ его прочь.

[Каневский уездъ]. „Не можна ити въ закладъ, бо на того, хто идѣ прыносить тамъ що, усі чортаки напустятся“.

[Житомирский, Литинский, Луцкий, Грубешовский и Проскуровский уезды]. Битье объ закладъ непремѣнно оканчивается для смѣльчака несчастьемъ.

Присяга. [Проскуровский уездъ]. Присяга, по народнымъ понятіямъ, есть чрезвычайно важная вещь: должно-присягнувшій будетъ непремѣнно пораженъ какимъ-нибудь несчастьемъ.

Клятвы бываютъ различны, но наиболѣе важною и распространеною считается та, произнося которую клявшійся береть въ ротъ немного земли.

Сохранилась впрочемъ и теперь клятва надъ заряженнымъ оружиемъ.

ЗАКЛИНАНІЯ.

I. Одъ себѣ заговорювать. [Зап. Ад. Шишацкимъ-Илличемъ. Нап. въ Черн. Губ. Вѣд. 1861 г., стран. 118. Сообщ. Л. Н. Майковымъ]. „На морі на лукоморі стойть дубъ, підъ тымъ дубомъ камень, на камені лежить кровъ; хто тую кровъ лизатыме, то й мене, раба Божого N, скушатыме“.

II. Любовныя. [Каневский уездъ]. „Треба выйти до воды у шівночи, положить на воду кладку, стать на кладку босыми ногами, трястись и казать такъ:

а) „Трясу, трясу кладкою, кладка водою, а вода купыною, а купына чортами, а чорти козакомъ N, щобъ ёго тряслы, тряслы, та й до мене принеслы, до нарожденої, хрещеної и молитвяної рабы Божої дівчыни Марусі“.

б) „Отець домовый! скочь до долу, та прynesи моего Ивана до моего дому;неси ёго душу,неси ёго кості,неси ёго жывітъ и біле лыце и щире сердце,якъ найскорійше,якъ найпрудчайше: въ цей часъ, въ цю годину. Біжы прудко, біжы хутко, якъ цей дымъ біжыть у гору, щобъ ты такъ прудко та хутко прynieшь нарожденного, хрещенного и молитвянного раба Божого козака N до дому моего“.

[Каневскій уѣздѣ]. „Треба на молодыку войты на двіръ и говорыть до місяця тры разы:

в) „Місяцю Владымыру, ты высоко літаешъ, ты все бачышъ, ты все чуешъ, якъ невольныкы й невольныці плачуть, за батькомъ та за матірю, за діткамы маленькымы; якъ корова за телямъ, якъ лошыца за лошамъ, якъ ослыця за ослямъ, якъ море за моремъ. Даруй же, Господы, щобъ такъ за мною нарожденною, хрещеннаю и молитвяною рабою Божою Марусею Грыцко плакавъ“.

„Посля того прочытать тры разы: „Отче нашъ“ и „Богородыце Діво“.

[Каневскій уѣздѣ]. „Говорыть це треба, якъ іты до хлоща:

г) „Усі передъ тобою, місяцю, и я нарожденна, хрещенна, молитвяна раба Божая Маруся. Саме голо зерно пшеницы, сонце мыні у вічи, місяць мыні у плечы, Матіръ Божа попередъ мене. Якъ отъ Бога, такъ и отъ тебе, Иване, уся ласка, доброта на мене. Я проты тебе зъ ласкою, ты до мене зъ доброю и зъ ласкою. У мене очы соколыны, а бровы соболыны, а у тебе добра ласка на мене нарожденну, хрещенну и молитвованну рабу Божую Марусю. Я до тебе на соколі іду, ты жъ глянь на мене соколынми очыма и прывернися до мене своимъ добрімъ и материныскымъ серцемъ до нарожденої, хрещеної, молитвяної рабы Божої Марусі“.

д) „Зірочко вечірняя и світовая! Позычте мыні того кубочка, що Сусь Христосъ руки мыє, а я вамъ тоді верну, якъ хрещеного, нарожденного и молитвяного козака Ивана до себе прыверну“.

(Це треба казать зъ вечора, скоро зірки зайдуть):

„Вы зоры-зорныци, васть на небі тры сестрыци: одна нудна, друга прывітна, а третъя печальна. Беріть голкы и шпыльки, гордове каміння; бýйтё ёго и печіть, паліть и нудіть; ны дайте ёму ні спать, ні лежать, ні істъ, ні пыть — другихъ любить. Тягніть до мене хрещеного, нарожденного и молитвованого козака N, до нарожденої, хрещеної, молитвяної рабы Божої дівчыны N“.

(Це треба казать у півночи на дворі, коло покутя):

— Добры вечіръ тобі, огненный бугало!

— Здорова хрещенна, нарожденна, молитвяна раба Божая дівчыно! —
Куда ты летыши?

— Полечу ліса палыть, а землі сушыть, а травы въялить. — Не леты жъ ты, огненный бугало, ліса палыть, землі сушыть, а травы въялить! Полеты жъ ты, огненный бугало, до козака у двіръ, де ты ёго спобіжышъ, де ты ёго заскочышъ: чы въ лузі, чы въ дорозі, чы въ наідкахъ, чы въ напыткахъ, чы у вечері, чы у постелі, — учышыся ты ёму за серце, затомы ты ёго, зануды, запали ты ёго; щобъ вінъ трясся и трепетався душою и

тіломъ за мною нарожденною, хрещеною, молитвяною дівчиною N, щобъ вінъ мене не запивъ, не заївъ и зъ іншими не загуливъ, усе мене на помисляхъ мавъ. Тягніть до мене нарожденної, хрещеної и молитвяної дівчина N, нарожденного, хрещеного и молитвяного козака N“.

— Добри вечіръ тобі на вечорыно. — Здорова нарожденна, молитвена, хрещена. У тебе кінь Халамынъ, у мене синь Саламынъ. Возьми коня Халамына, та посади Саламына; мечъ єму дай у руки, пошли єго на села, на города, та на болота, на усякі міста, де єго спобіжышъ, де єго заскочишъ, тамъ єго січы, тамъ єго нуды, тамъ єму не дай ны спать, ны лежать, ны пыты, ны істы, ны пыть, ны іншихъ любить. Щобъ въ цей чась и минуту до мене прыбувъ нарожденный, хрещеный и молитвований N до мене дівчина N“.

„Це треба казати на покуті на дворі“.

„Выйти въ ранці, чуть стане сонце зходить и тоді, якъ не буде хмарно на дворі, стать передъ сонцемъ и казати:

— Добрий день тобі, сонечко ясне. Ты святе, ты ясне-прекрасне; ты чисте, величне и поважне; ты освіщаєшъ горы и долины и високі могилы, — освіти мене, рабу Божу передъ усімъ миромъ: передъ панами, передъ попами, передъ царями, передъ усімъ миромъ християнськимъ: добротою, красотою, любошамы и мылощамы; щобъ ні було ні любійтої, ні мылійтої одъ раби Божої нарожденної, хрещеної, молитвяної N. Яке ты ясне, величне, прекрасне; щобъ и я така була ясна, велична, прекрасна передъ усімъ миромъ християнськимъ на вікы віковъ амінь“ (це треба говорить три разы и „Отче нашъ“ и „Богородицю“ шепсь три разы“).

[Проскуровский уездъ]. е) „Зори, зірниці, есть вась на небі три рідни сестриці, четверта хрещена, порожденна Марія. Идіть ви, зберіть ви красу покладіть на хрещену, порожденну Марію. Якъ ви ясni, красni меже зорами, щоби була така красна межи дівками. (Це такъ говорить дівчина въ вечері, якъ хоче щобъ іi хлопці любили). Сонечко, ясне, красне, освічаєшъ гори, долини, освіти мое личко, щоби мое личко було ясне-красне, якъ сонечко. Позбавлю я росу а збавлю зъ жінокъ, съ панівъ повагу, съ пошівъ циху, съ парубківъ гордость, а зъ дівокъ красу“.

[Проскуровский уездъ]. Дівушка, желающая нравиться парнямъ, должна дѣлать слѣдующее:

Уворовать подволоку отъ плуга, принести домой и, обходя три раза кругомъ хаты, говорить: „якъ ся тягнуть плуги съ каждої хати идучи въ поле, щобъ такъ ишли до хрещеної, порожденої (такої-то) кавалери зо всѣго села и якъ не можуть безъ плуга и орання хліба істи, щобъ такъ не могли безъ мене сісти“.

„Якъ дівчину очарують, то вона умивається въ непочатій воді и приговорює: „Хрещенна, порождenna Марія збиралася до церкви, бере на себе шовкову сорочку, шовкову спідницю, шовковий фартушокъ, золотий вінокъ. И шла жъ вона до церкви, переходить він чарівниця, ліходільниця, що лихо робить. Пищала жъ вона, скритала жъ вона, — ніхто не чувъ, іно чула Матінка Божа. Матінка Божа приходить до неї: „Чого жъ ти пишишъ, чого жъ ти кричишъ?“ — Маріє, якъ же мені не скричати, коли зъ мене чарівниця шати зъ мене збирає, а въ чари, въ біду вбирає.“ Взяла ії Матінка Божа за праву руку, а святий Дем'янъ за ліву, повели ії на Єрданъ ріку, посадили ії на золоте крисло, вмивають ії відъ нігъ до голови відъ чарів. Матерь Божа вмиває, а въ шати добре вбирає“.

По окончанії заговора хухнуть три раза на воду, въ которой умывались, и вылить въ такое мѣсто, гдѣ никто не ходиль. Черезъ три днія заговоръ повторяется.

ж) „Якъ прычарувать дівчину, або жинку, або й хлопця? Возьмы чубукъ и скрізъ нёго процусти трyчи воды зъ рота, черезъ зубы, приговорюючи трyчи: „Стою на порозі, вижу сволокъ, а зъ сволока на плямку, а зъ плямки на N (таку-то). Якъ маты моя за мною побывається, такъ бы за мною убывалась N“. Після обнеси ту воду, коли можна, трyчи округи того, кого хочешъ причаровать и дай єму выпиты; а коли не можна обнести, то візьми зъ стакана трyчи въ ротъ воды тисі и трyчи вилый изъ рота оп'ять у стаканъ и тоді дай выпиты“.

з) „Піймай голуба, вийми изъ живого очи, єго самого пусты, а очи изсуши и зітры такъ, щобъ бувъ одинъ тылькі білый попелець. Потімъ дай выпиты, кому слідъ, приговорюючи: „якъ голубу безъ очей, такъ бы тобі, раба Божа N, за мною, безъ очей“.

и) „Щобъ відстала на половину:

„Треба робить такъ якъ въ первому заговорі, по до половины чубука, и прыказывать: „Якъ маты за мною не дуже побывається, такъ бы и за мною не убывалась N“. Дать выпить тисі воды, по лить воду въ противну сторону“.

і) „Вкрали дівки ложку у парубка, швіренъ одъ білої кобыли и яйце съ підъ білої квочки, що сидить. Зварили кашу проти неділі у ночі, вкинули тое яйце, тосю ложкою помішали и закопали, — де збірастця улыща, забыли тамъ той швіренъ и ту ложку та ѹе й потацювали на тому місці. До вже, де ходить, не ходить парубокъ, а туди такъ якъ цуркою тягне. Таки мусить прйти на шкворівщину. Навіть собака, де бігає, не бігає, а прибіжить туда, понюхає, сяде та такъ и завые“.

к) [Прокурівській уп'язді] „Якъ жінка хоче, щобъ ії чоловікъ любивъ,

то бере трохи воску съ того креста, що дають мертвому въ руки, и шматочокъ креста, що стоить на роздорожу, кладе це въ хустку, що ноги мертвому завязують, та й звягне все въ ёго сорочку“.

Къ суду. [Каневскій уездѣ]. а) „Вы стіни не будьте пімы, вы сволоки піддеймітесь; лыхы речы, лыхы мысли на добре перевернітесь, бо (така-то) іде чорнымъ воломъ, щобъ ставъ моімъ ворогамъ языкъ коломъ“.

б) „На коні іду, а гадюкою поганяю, усімъ, усімъ моімъ непріятелямъ и супостатамъ роты затыкаю. Гадючий хвістъ а жабяче черево, якъ прыйду я мажъ паны, то щобъ стали воны якъ сухе дерево“.

в) „Лаво, лаво, становись на-право! Якъ тобі на-право не ставати, гильлямъ не маять, листямъ не трепетать, щобъ такъ на мене ворогамъ и супостатамъ и непріятелямъ ротівъ не розявлять, очей не вытрыщать на мене нароженну, хрещену, молитвяну дівчину N“.

г) „Кам'яны сіни, кам'яны стіни, кам'яны столы, кам'яны паны, кам'яне вино п'ють. Коли воны будуть те вино пожирати, тоді на мене будуть роты розявляти и очи вытрещати“.

д) „Добри-вечіръ тобі, царю бузничий (у бузні сидить бы то царь), добрый чоловиче! що тому буде, що батька й матіръ убивъ, зъ сестрою гріхъ зробивъ? И нічого не було: терлось та м'ялось, та й такъ зосталось. Щобъ же такъ зосталось мое діло рожденної, хрещенної, молитвованої рабы Божої, чы тамъ раба Божого N“.

(Треба вийти на порігъ у темний вечоръ и прымовляти до ночи три разы):

е) „Нічъ темна, нічъ тышина, сидишъ ты на коні буланому, на сіdlі сколиному, замыкашъ ты коморы, дворці и хлівці, церкви й монастыри и Кіевськы престолы. Замкни моімъ ворогамъ губы и губища, щоки й пращоки, очи й праочи, щобъ воны на мене нароженну, хрещену и молитвовану рабу Божю зубівъ и очей не вытрыщали, гніва въ серді не малы, щобъ усе поважали и въ добріхъ мысляхъ малы“.

ж) „Иду я зъ хаты, за мною Сусъ Христостъ и Божая Мати; Миколай на порозі,— помога мыні въ дорозі“. Ще говорять не только тоді, якъ идуть позываться зъ кимъ небудь, а и тоді, якъ идуть куди въ дорогу.

з) „Иду я до панівъ, ангелы Христові на правімъ плечі, Богоматіръ мыні у помочі, іхъ пічь, а моя річъ, іхъ комень, а мій верхъ. Не сама я йду—зъ Божою помочю, зъ медвежою силою, зъ вовчими зубами, совицьми лапами. Вовчими зубами одгryзуся, ведмежою силою одборюся, — я цього наїства ничего не боюся“.

и) „Иду я зъ дарникомъ и зъ паскою,— до мене паны зъ доброю ласкою;

я зорою підпережуся, та нікого не боюся. То дымъ, а то овечка,— не скажуть мыні вы словечка“.

б) „Господы мылостивый, стань мыні на помічъ зо всімы святыми; не мол то похвала — Пресвятої Богородиці похвала и честь и ій слава одъ мыні и до віку. Яко болящая прибліжається родіті, въ болізні своїй воскрыча, и якъ важко малымъ дітямъ за матернею харчею, — щобъ було такъ важко и жалко рабамъ біса, судьямъ, противникамъ, ненавистникамъ и усімъ ворогамъ моимъ за мною, рабомъ Божімъ N“.

л) „Помяны Господы царя Давида и усу кротость. Царь Давидъ сократывъ небо и землю и нась грішныхъ; — такъ, Господы, сократы рабовъ бісіхъ, усіхъ судей и усіхъ противниківъ передо мною, и мене грішного, раба Божого N, передъ ными“.

м) „Я до начальства іду, по Божому сліду господніми стопами, нехай начальству стануть очи стовпами. Щобъ на мене нарощенного, хрещенного и молитвованого раба Божого очей не вытрыщали, рота нэ розявляла. Якъ радуюся паны лисицамъ и куницамъ, щобъ такъ радовалысь моіми словами“.

Объ удачной охотѣ. [Прокурівскій уездѣ]. „Якъ якій мисливій (охотникъ) хоче добре стреляти, то вінь іде въ Страсну Субботу у церковъ, та якъ скаже батюшка: „Христосъ воскресъ“, то вінь не говорить: „воистину воскресъ“, а все: „я стриляю, я стриляю“, то тоді вже, щобъ ни попадось, — усе убъе!“

Относительно воровства. [Прокурівскій уездѣ]. Для того, чтобы во время воровства кто нибудь не проснулся изъ спящихъ въ домѣ, воръ зажигаетъ свѣчу, сдѣланную изъ жира мертвца. Говорять, что если эта свѣча горитъ, — всѣ въ домѣ будутъ спать какъ мертвые.

Если у хозяина уворована какая нибудь вещь, и онъ хочетъ возвратить ее, долженъ бросить три гроша на нары въ то время, когда на нихъ несутъ умершаго на кладбище. Вслѣдъ за этимъ, вора начнетъ трясти лихорадка и если онъ не возвратить уворованную вещь, — непремѣнно умретъ въ скромъ времени.

Кладъ.

[Ушицкій уездѣ]. Кладовъ, по понятію народа, существуетъ множество, но всѣ они почти заклятые, и человѣкъ не можетъ ими пользоваться потому, что ими владѣеть сатана. Клады эти прятались во время народныхъ войнъ, во время гайдамаковъ и татаръ. Обыкновенно деньги и другія цѣнныя вещи закапывались въ землю и ихъ поручали или чорту, или желали, чтобы кто нибудь воспользовался ими, и такие счастливцы нерѣдко бывали. Жилъ одинъ очень богатый крестьянинъ въ то время, когда нападали

татары и грабили народъ. Онь имѣлъ нѣсколько сыновей; одного изъ нихъ хотѣли взять въ солдаты, онъ и запрятался въ сарай, на сѣно. Отецъ не зналъ, куда онъ сирятался, и, опасаясь за свои сокровища, вздумалъ закопать ихъ въ землю. Ночью онъ пришелъ въ тотъ сарай, гдѣ скрывался его сынъ, выкопалъ яму по срединѣ сарая и началъ носить туда деньги. Сынъ все это видѣлъ и, когда стариkъ, высыпавши известное количество денегъ, опять возвращался за таковыми, сынъ выходилъ изъ своей засады и каждый разъ набиралъ себѣ по шапкѣ денегъ. Когда стариkъ, вынесши все свое сокровище, намѣревался засыпать землею, то привель барана и надъ этой ямой мучилъ его до тѣхъ поръ, пока не замучилъ на смерть, потомъ засыпалъ яму и произнесъ: „щобъ такъ мучило того, хто найде ці грошки“.

Клады очищаются посредствомъ огня; они горятъ большою частью въ великую субботу, ночью: нечистые — съ вечера, а чистые — передъ разсвѣтомъ; и кто видитъ, какъ они горятъ, въ особенности чистые, тотъ можетъ смѣло подойти и бросить на то мѣсто платокъ или портяжку; деньги, въ такомъ случаѣ, подымутся на верхъ и останутся на такомъ разстояніи, какова толщина брошенной вещи, и человѣку не будетъ большого труда взять ихъ; а если горятъ нечистыя деньги или заклятыя, то, по очищеніи, входятъ глубоко въ землю, и ихъ никто не находитъ.

„Въ селѣ Яновкѣ жилъ одинъ очень богатый крестьянинъ. По смерти его остались три сына, весьма богатые хозяева, но потомъ обѣдили; одному изъ нихъ ворожеи присовѣтывали идти ночью на „раздорожжа“ и тамъ, раздѣвши до нага, ждать пока запоютъ пѣтухи. Онъ такъ и сдѣлалъ. Въ полночь, видѣть онъ, идутъ цѣлою компаніей черти: одни играютъ, другие танцуютъ, треты курятъ табакъ, свистятъ, кричатъ и т. п. Черти прошли мимо него, не обративъ вниманія; такимъ же образомъ прошла и другая компанія; наконецъ, позади всѣхъ идетъ кривой чортъ. Поровнявшись съ стоявшимъ, чортъ спрашиваетъ: „зачѣмъ ты тутъ стоишь?“ Тотъ, разсказавши всѣ подробности, просить, чтобы чортъ далъ ему кладъ, за это онъ обѣщалъ ему свое дитя-кальку. Чортъ, ругнувши его порядкомъ, сказалъ: „что ты мнѣ даешь такое дитя, что „ні Богові свічка, ні чортові огарокъ“, и при этомъ такъ хватиль его въ „пыку“, что тотъ повалился на землю, а чортъ продолжалъ: „у меня есть много кладовъ съ деньгами, но такимъ дурнямъ, какъ ты, я не даю; моими деньгами владѣютъ всѣ богатые купцы, а ты хочешь, чтобы я, за такое негодное дитя, далъ тебѣ денегъ“, — и пошелъ себѣ дальше.

[Харьковскій и Лубенскій уѣзды]. Кладъ, по народному понятію, можетъ найти только тотъ, „кому на роду написано“. Когда закапываютъ кладъ, то его заклинаютъ на нѣсколько головъ; и если уже надъ нимъ прошло нѣсколько головъ, на сколько онъ заклять, то тогда кладъ тотъ дается вед-

кому. Иногда бываетъ такъ, что кто-нибудь услышитъ, на сколько головъ заклиняется кладъ и притомъ неизвѣстно какихъ, тотъ употребляетъ хитрость: убиваетъ столько головъ животныхъ и бросаетъ на то заклятое мѣсто. Послѣ этого кладъ дается безъ труда.

[Холмская Русь]. Повѣрій про клады существуетъ множество, но все они сходятся на томъ, что клады стерегутъ черти. Чистый кладъ можно взять безъ опасности потерять жизнь: стоить только подмѣтить, когда горить онъ, и бросить на мѣсто, гдѣ горитъ огонекъ, что-нибудь изъ одежды или обуви. Если брошенъ будетъ сапогъ, то кладъ будетъ въ землѣ по колѣно, если же бросить шапку, то придется рыть въ ростъ человѣка. Нечистый кладъ добыть труднѣе: здѣсь нужно необыкновенное присутствіе духа, при видѣ разныхъ привидѣній. Одно нечистое, скверное слово можетъ испортить все дѣло: кладъ, хотя бы уже и открытый, пойдетъ обратно въ землю и больше никогда не выйдетъ.

[Литинскій уѣздѣ]. Клады, по вѣрованію народа, бываютъ двухъ родовъ: добрые и злые. Деньги и все драгоцѣнное закапываютъ въ землю, съ цѣлью или скрыть отъ грабежа и насилия, или укрыть отъ завладѣнія прямymi наслѣдниками. Въ первомъ случаѣ — клады бываютъ добрые, а въ послѣднемъ — злые.

Человѣкъ скучой, зарывая свои деньги въ землю, всегда заклинаетъ ихъ, говоря: „щобъ ці гроши одкопали такі руки, які закопали“. Такими кладами постоянно завладѣваетъ чортъ, въ видѣ козы, кота, собаки. Отыскать такие клады и воспользоваться ими очень трудно, потому что, предварительно, нужно отогнать черта, который очень ревностно охраняетъ свое сокровище; впрочемъ, если кому и удается, то такие клады никогда не пойдутъ въ пользу. Нашедшій такой кладъ непремѣнно будетъ воромъ, или разбойникомъ, или пьяницей, или наконецъ найденный кладъ будетъ у него украденъ. Мѣста добрыхъ кладовъ обнаруживаются или огнемъ, или привидѣніями, по большей части, въ видѣ дряхлыхъ, сѣдыхъ стариковъ. Если кто увидитъ, что горятъ деньги, и пожелаетъ воспользоваться ими, то долженъ непремѣнно на мѣстѣ появленія огня положить изъ чего бы то ни было крестикъ и бросить туда свою вещь. Опытные и расторопные всегда бросаютъ сапогъ, или подстилку изъ сапога, утверждая, что въ такомъ случаѣ горѣвшія деньги будутъ покрыты слоемъ земли такой толщины, какой толщины бываетъ подстилка; если кто бросить шапку, то деньги горѣвшія войдутъ въ землю на глубину, соотвѣтствующую росту того человѣка. Если кому обнаружится мѣсто клада въ какомъ-нибудь привидѣніи, то онъ долженъ это привидѣніе перекрестить и поклониться ему. Въ такомъ случаѣ привидѣніе само собой разсыпается кучей серебра или золота.

Утверждаютъ, что денегъ никогда не слѣдуетъ закапывать въ глиняныхъ сосудахъ, потому-что они очень глубоко войдутъ въ землю. Лучше всего закапывать деньги въ деревянныхъ ящикахъ.

[Житомирскій уѣздѣ]. Вѣрятъ, что въ землѣ есть много зарытыхъ кладовъ. Они были зарыты во время старинныхъ войнъ богатыми людьми. Находка этихъ кладовъ, безъ особенного къ тому случая, невозможна по неизвѣстности, гдѣ они зарыты.

[Винницкій уѣздѣ]. „Одинъ богатый шляхтичъ случайно открылъ подземелье съ желѣзною дверью, запертою висячимъ замкомъ. Отбивъ замокъ и растворивъ дверь, онъ увидѣлъ несметныя сокровища: въ одной бочкѣ — золото и на немъ крестъ, въ другой — серебро и на немъ евангелие, въ третьей мѣдь, а на ней сидящаго живаго пѣтуха-чорта. Шляхтичъ струсилъ, однако началъ набирать деньги въ шапку. Вынесши этихъ денегъ разовъ пять, онъ пришелъ и въ шестой разъ. Вдругъ чорный пѣтухъ говорить ему, указывая на крестъ и евангелие: „вынеси прежде вотъ то, а потомъ бери сколько хочешь“. Шляхтичъ въ испугѣ послушался и, взявъ св. вещи, только успѣль выйти изъ подземелья, какъ все это мѣсто рухнуло и провалилось съ гуломъ“.

Вообще о кладахъ есть множество повѣрій. Кладъ можетъ являться въ хату въ видѣ старика съ сѣдою длинною бородой. До такого старика слѣдуетъ только дотронуться пальцемъ и сказать: „аминь“, то старикъ тотъ въ ту же минуту разсыпается деньгами.

[Проскуровскій уѣздѣ]. Кладовъ очень много; трудно только отыскать ихъ, потому что они бываютъ „закляты“. Иногда впрочемъ деньги эти берутъ случайнымъ образомъ. Рассказываютъ, напр., слѣдующую легенду:

„Одинъ богатый стариkъ, умирая, не хотѣлъ оставить денегъ своему семейству, а рѣшилъ ихъ закопать; чтобы сдѣлать это безъ свидѣтелей, онъ поразсыпалъ всѣхъ домашнихъ; осталась только одна дочь, лежавшая на чердачѣ. Стариkъ началъ бросать деньги въ выкопанную имъ яму и приговаривать: „яки руки загрѣбають, чтобы ти и одгрѣбали“, затѣмъ легъ въ постель и умеръ. Дочь, слышавшая произнесенные умершимъ слова, слѣзла съ чердака, взяла трупъ и его же руками выкопала деньги“.

Нѣкоторые клады закапываются на извѣстное число лѣтъ, по большей части — на семь. По прошествіи урочного времени, кладъ превращается въ какое-нибудь животное: свинью, кошку, собаку и т. п. Тогда слѣдуетъ только толкнуть это животное, и оно разсыпается деньгами.

Жилище, хозяйственныя постройки, орудія и утварь.

Изба. [Ушицкій уездѣ]. „Первую избу построилъ сатана, но, построивши, не продѣлалъ оконъ, и въ ней было темно. Не зная что дѣлать, чтобы было свѣтъ въ избѣ, сатана взялъ мѣшокъ и давай носить мѣшкомъ солнечный свѣтъ; что принесеть, выпустить въ хатѣ, а свѣта все-таки нѣть. Вотъ приходитъ Богъ и спрашиваетъ его, что онъ дѣлаетъ? Сатана говоритъ, что онъ построилъ избу, но въ ней темно, какъ ночью, а хотѣлось бы, чтобы было свѣтло, какъ бываетъ на дворѣ днемъ.

— Сколько ни тружусь, сколько ни ношу свѣта, а въ хатѣ все-таки темно и темно.

— Подари мнѣ, сказалъ Господь, то я сдѣлаю.

— Бери, а то мнѣ уже наскучило носить.

„Тогда Господь сдѣлалъ три окна, и въ хатѣ стало свѣтло. Съ тѣхъ поръ люди начали строить хаты“.

[Литинскій уездѣ]. „До потопа люди не умѣли строить домовъ и жили подъ открытымъ небомъ. Послѣ же потопа, когда наступила сильная зима, Ной выстроилъ для своего семейства деревянный шалашъ, въ родѣ какой-то конурки, и въ ней проводилъ пѣсколько зимъ. Съ увеличенiemъ семейства Ноева, онъ построилъ большой шалашъ, наконецъ, усовершенствовавшись въ плотничемъ искусствѣ, — онъ построилъ маленький домикъ. Первые, послѣ Ноя, домики всегда строились безъ оконъ; одна женщина, желая освѣтить свой домикъ, схватила рѣшето и начала бѣгать по двору, желая уловить лучъ солнца. Во время этого занятія, ей явился какой-то человѣкъ, навѣрно ангель, и, посмѣявшись надъ нею, сказалъ:

— Дурна ты, баба. Взялъ затѣмъ топоръ, прорубиль въ домѣ дыру и, такимъ образомъ, комната освѣтилась. Увидѣвъ это, женщина сказала:

— Все это хорошо, но какъ же я стану защищать свою избу отъ холода.

„Желая помочь ея горю, поясненный выше человѣкъ пошолъ на берегъ моря, нашелъ большую рыбу, вынулъ изъ нея пузырь и таковымъ закрылъ сдѣланное отверстіе въ домѣ, не отнимая тѣмъ свѣта. Съ того времени начали всѣ подражать той женщинѣ“.

[Винницкій уездѣ]. Говорятъ, что до Соломона не было хатъ, и люди, большую частію, не были изобрѣтательны. Но разъ, посѣща свое царство, Соломонъ увидѣлъ, что человѣкъ строилъ деревянную избу.

Закладини. [Ушицкій и Проскуровскій уѣзды]. Разиѣривъ для избы мѣсто, вяжутъ дерево, потомъ копаютъ ямы для столбовъ, въ эти ямы сыпятъ рожь, для того, чтобы Богъ далъ жития и жизнь,— „довгій вікъ“, потомъ на ночь кладутъ въ каждый изъ четырехъ угловъ по „пѣлушкѣ“ хлѣба и стаканчику воды. Это дѣлается для того, чтобы узнать, счастливо ли то мѣсто, гдѣ закладываютъ домъ? И если на другой день застаютъ въ такомъ же видѣ хлѣбъ и воду, и если еще вода прибудеть такъ, что переливается черезъ край, то это считаются весьма хорошимъ признакомъ, а если застануть хлѣбъ и воду тронутыми, то считаютъ несчастіемъ, и такой человѣкъ не охотно уже строить домъ, а иные сейчасъ обращаются къ знахаркамъ или же къ „ворожбітамъ“.

[Переяславскій уѣздѣ]. Когда закладывается изба, то въ то время никто изъ постороннихъ не долженъ присутствовать, иначе тому будетъ большая бѣда: главный мастеръ можетъ заложить домъ на свою голову, и непремѣнно умретъ.

[Будаевка]. „Якъ закладують хату, то неможна дерева у-поперекъ дерева класти, щобъ не померлы“.

[Будаевка]. „Въ самий передъ, тамъ, де думаешь становыть хату, треба на всіхъ четырохъ углахъ понасыпать по купці жита; та якъ переночує тес жыто та ніхто ёго не займе, то тамъ можна хату строить. А якъ переночує та хто нибудь поворушыть жыто, то тамъ не можна строить, черезъ те не можна, що тамъ чорти будуть товктысь“.

[Будаевка]. „Де треба строить хату, до перше треба назначыть місце по всіхъ четырохъ углахъ, понакопувать ямки да й понасыпать пшениці, якъ ні що не поість за трое сутокъ, то те місто благополучне и тамъ можна хату закладатъ“.

„Якъ хату роблять, то не можна бытъ по сволоку довбнею й сокирою, щобъ головы не боліли. Ще кажуть не буде въ тій хаті життя доброго“.

[Проскуровскій уѣздѣ]. Назначивъ мѣсто для постройки дома, хозяйка печеть нѣсколько хлѣбовъ и на одномъ изъ нихъ дѣлаетъ какую-нибудь замѣтку. Испекши хлѣбъ, осматриваютъ намѣченный: гладокъ ли онъ, или вѣтъ? Въ первомъ случаѣ хозяину будетъ жить хорошо; во второмъ — плохо, и тогда онъ обращается „къ ворожбітамъ“. Вечеромъ, въ день печенія хлѣба, берутъ кусокъ сухой овечьей шерсти, раскладываютъ на мѣстѣ, назначенномъ для постройки дома, и на шерсть ставятъ порожній горшокъ. На другой день, утромъ выжимаютъ шерсть, и если окажется хоть одна капля воды, то это служить очень хорошимъ признакомъ, и наоборотъ.

Окно. [Литинскій уѣздѣ]. Окна, это — мѣста для ангеловъ. На склонахъ всегда, невидимо, сидять ангелы.

[Переяславский уезд]. „Негодится у вікна плювать, бо на вікні сидить анголь — Божий слуга“.

[Винницкий уезд]. Соломонъ выдумалъ прорубать окна, а пока онъ не выдумалъ, то люди жили въ пустыхъ темныхъ домахъ.

Порогъ. [Рудьковка]. „Негодится черезъ порігъ здороваться: поласка съ тымъ“.

[Будаевка]. „На порозі гріхъ що небудь робить, бо не буде воло такъ, якъ хочешъ“.

[Каневский уезд]. „Не подавай воды черезъ порігъ, бо не оженисся“ (не выйдешь замужъ).

[Проскуровский уезд]. „На порозі не можна розчинатися“. Рубать что-нибудь на порогъ опасно, такъ какъ послѣ этого будутъ бѣгать черезъ порогъ бѣшенныя собаки.

Ключи. [Батурино]. „Ключей на столі класти не годиться, бо будешь забуватиця“.

Столъ. [Литинский уезд]. Столъ — святое мѣсто: это тотъ же престолъ Бога.

[Проскуровский уезд]. Нельзя угощать на неокрытомъ столѣ, въ особенности, дѣвушку; въ противномъ случаѣ, мужъ ея будетъ лысый.

[Переяславский уезд]. „На столі гріхъ класти шапку, бо то мѣсто самого Бога“.

Вѣникъ. [Литинский уезд]. Считается смертнымъ грѣхомъ ставить на покутъ вѣникъ: его мѣсто въ углу, около печи.

[Переяславский уезд]. „Віникомъ не можна бытиця, бо якъ ударишъ, то непремінно на того чоловіка нашаде короста“.

Кочерга. [Литинский уезд]. Кочерга пользуется уважениемъ, какъ предметъ нужный для печи. Никто не посмѣетъ бросить ее съ пренебреженiemъ, гдѣ ни попало, а непремінно ставить ее въ углу, около печки.

[Переяславский уезд]. „Не можна кочергу на нічъ ставити, а треба ложити, также само й рогачі: якъ покласти іхъ, то вони будуть отдыхать и хозайці дякувати, а якъ не покласти, то будуть лаяти“.

[Проскуровский уезд]. Ручкою отъ кочерги нельзя трогать огня, потому что ястребъ будетъ хватать курь.

Помело. [Литинский уезд]. Помело пользуется уважением въ народѣ, какъ предметъ щарочно предназначенный для печки.

Выметанье. „Якъ лягають спать, до метуть хату черезъ те, що анголь ходытыме; а якъ неметена хата, то туда вінъ и не прииде. Це роблять, що-вечора, завсюды“.

Заклинаніе ружья. „Іхавъ чортъ Хамеолъ, візъ сімъ мішківъ зъ віскомъ, забывавъ въ дуло пуль, кремень, воду и землю“.

Сказавъ это, подуть въ ружье и опять продолжать: „Вверхъ летыть соколомъ, внизъ летыть оськовымъ колкомъ“. Этими словами можно заговорить ружье, услышавши только выстрѣль, послѣ чего оно не будетъ убивать на самомъ даже близкомъ разстояніи и можетъ исправиться только тогда, когда его промоютъ сперва уксусомъ, а потомъ святою водой *).

„Зольныця“. [Проскуровский уезд]. Деревянный сосудъ для золенія бѣлья. Сухого бѣлья въ „зольныцю“ бросать нельзя: отъ этого дѣти заболѣютъ чахоткой.

Мотовило. [Проскуровский уезд]. Въ два мотовила не нужно мотать, потому что скотъ будетъ бодаться.

Веретено. [Проскуровский уезд]. Если оно упадеть изъ рукъ пряхи и мальчикъ подастъ его, то нужно ущипнуть мальчика, чтобы онъ послѣ не падалъ при Ѣздѣ на лошади.

Грабли. [Проскуровский уезд]. Нельзя брать въ руки грабли на Рождество Христово, потому что куры будутъ портить гряды.

Кварта. [Проскуровский уезд]. Это — жестяная посудина для питья воды. Доливать воды изъ кварты въ горшокъ, наполненный какою нибудь кипящею жидкостью — нельзя: отъ этого на губахъ являются волдыри.

Каганецъ. [Проскуровский уезд]. Это — небольшой, глиняный со- судъ, который наполняютъ жиромъ, кладутъ туда фитиль и употребляютъ вмѣсто свѣчи.

Потухшій мгновенно „каганецъ“ предвѣщаетъ смерть одному изъ жителей дома.

*) Напеч. въ Ворон. Губ. Вѣд. 1863 г., стр. 69. Сообщено Л. Н. Майковымъ.

Ножницы. [Прокуровский уездъ]. Если ножницы, упавши на землю, воткнутся острымъ концемъ, — это предвѣщаетъ гостей.

Погребъ. [Переславский уездъ]. „Негодится істы, якъ ідешъ до погреба, бо якъ будешъ істы, то будуть жабы и мыши падать у варево“.

Сарай. [Литинский уездъ]. При постройкѣ сараевъ, прежде всего, стараются узнать, не занято ли то мѣсто чортомъ. Для этого, передъ постройкою, кладутъ на ночь въ четырехъ углахъ избраннаго мѣста по краюшкѣ хлѣба и по горсти ржи. Если хлѣбъ и рожь останутся нетронутыми, то избранное мѣсто годится для постройки. Утверждаютъ, что въ сарайахъ, особенно пред назначенныхъ для лошадей, всегда поселяется чортъ, а потому сараевъ тѣхъ никогда не слѣдуетъ освѣщать и въ нихъ нельзя свистать, чтобы тѣмъ не раздражить дьявола, который можетъ замучить лошадей.

Мельница. [Ушицкий уездъ]. Мельница есть постоянное жилище чорта, гдѣ онъ, по ночамъ, мелетъ табакъ и старается передразнивать людей, ночующихъ тамъ. Говорятъ, что въ мельничной печкѣ никогда не слѣдуетъ жарить сала, такъ какъ это можетъ раздразнить чорта. „Одному человѣку, который жарилъ въ мельницѣ сало и ёлъ его, чортъ, незамѣтнымъ образомъ, втиснуль ему въ руку, вмѣсто сала, лягушку, и человѣкъ тотъ едва не проглотилъ ее“.

Изъ мельницы не слѣдуетъ ничего брать въ домъ; взявший изъ мельницы что-нибудь въ свой домъ непремѣнно переведеть оттуда всѣхъ крысъ. Дерево изъ мельничного зданія ни къ чему не годится, развѣ только на сараи для свиней. Въ сарайахъ изъ мельничного дерева свини бываютъ очень плодовиты, подобно крысамъ. Свиней чортъ боится и потому не переходитъ съ мельничнымъ деревомъ въ ихъ сарай.

„Чортъ збудовалъ млина, але якъ будовалъ того млина, то геть все поребивъ, якъ и треба було, тылько тыі снасти, що трясє тую скрию, що сыплють збоже, що надъ камнемъ вісить, — віякъ не мігъ зробити, то вінь, якъ млинь меле, самъ стоявъ коло тыі скриї да и трусывъ рукою, а на решті, якъ єму уже наскучла та робота, то и покинувъ їй. Бигъ пославъ св. Михаїла доробити тыі снасті, то завжди треба було бы такого чоловіка, которы бы стоявъ возли скриї, да и трусывъ бы его“.

Хозяйственные орудія.

Возъ. „Зъ самого початку світа людє не малы возівъ, а іздали літомъ и зимою на саняхъ. Нема такого майстра, щобъ зробивъ воза. Разъ и кажд Богъ до св. Петра и Павла:

— Якъ масте тутъ снуватыся изъ кутка въ кутокъ, то йдите лучше пошукайте такого майстра, щобъ зробивъ воза для людей.

„Взяли святы Петро и Павло на себе сермъяги, взяли по куску хліба, кия въ руки и пішли. Ідуть воны день, ідуть другий, ідуть и третій, пытаются воны людей:

— Чы не бачылы де майстра, жебъ мігъ зробити воза?

— Нѣ, кажуть, не бачылы.

„Ідуть воны зновъ дальше; ажъ-то підъ вечіръ приходять до болота; дивляться воны — стоїть хатка на курячій ніжці. Слухаютъ, а въ тій хатці стрель, пукъ, трісъкъ, крикъ, гамъ, гвалтъ, — просто якъ у тому пеклі.

„Злякалися Петро и Павло и вже хотіли втікати, але жъ якъ трохи страхъ пройшовъ, — кажуть сдень до другого:

— Чого мы маємо боятись, ходимъ до хаты, подивимося: що тамъ робиться?

„Нарадылися и пішли до хаты. Ввійшли въ хату, ажъ тамъ стоїть візъ, чисто, гарно зробленый, навіть зъ колесами, а коло того воза працює неборачисько чортъ. Вже на єму ставъ и шумъ, а вінъ все таки не покидає своєї праці: то потягне сюда, то туда, то въ двері, то въ вікно, а візъ зачепиться то колесомъ, то лушнею и ніякъ не може вихати зъ хаты.

„Забачыли святы Петро и Павло, же чортъ не може вивезти воза, кажуть:

— Э, теперъ той візъ буде нашъ!

— А що ты, чорте, робишъ? крикнувъ св. Петро.

„Чортъ злякався, почувши чийсь голосъ, але жъ побачивши, же святы Петро и Павло — знакомі люди, каже імъ:

— Отъ зробивемъ воза, але ніякъ неможна вивезти їго зъ хаты.

— Э, дурню ты, дурню, каже Петро, дай намъ того воза, то мы їго заразъ вивеземо.

— А вижъ що мыні дасте?

— А що тобі дамо: дамо овесь, ячмінь.

— Добре, хай буде такъ.

„Петро и Павло взяли, розыбрали того воза и винесли на двіръ. Чортъ якъ забачивъ, що візъ уже на дворі, и каже:

— Теперъ коли уже візъ на дворі, то я їго вамъ уже не дамъ.

— А коли не даси, то мы тебе перехрестимо и не будешъ мати ні віза, ні овса.

— Ну, берить, каже, воза, та тилько скажить, що вы мыні даете за їго?

— Скажемо, тилько зложи намъ їго такъ, якъ вінъ позиціонує буты.

„Зложивъ чортысько воза и зновъ просить платы за візъ.

— Мы тобі казали, що дасмо тобі за твого воза очереть.

„Пошовъ чортъ въ очереть, а святы Петро и Павло завезли воза до людей и далы ёго імъ. Отъ зъ-відки пішовъ візъ. Теперъ нымъ іздять всі добрі люди; а ляхи, паны, богаты мужыки заводать собі вже брычки, нетечанки, кочабрики, каріти, бачъ чого навыдумували, — що десь то вони хитрійши одь самого чорта. А чортъ сидить въ очереті та полохає жабівъ, та тихъ людей, котрі не боїться Бога“ *).

[Ушицкій уезда]. „Візъ и колеса чортъ робивъ такъ, щобъ Богъ не бачивъ, десь въ кутку, але зробивши воза не могъ ёго а ніякъ зъ-тамечка вивезти. Приходить до ёго Богъ и пытається:

— Що ты, Героде, робивъ?

— Зробивъ я воза, щобъ малы люде на чимъ іздыли.

— А ну, вивези свого воза на улыцю.

„Геродъ мучився, мучився, та не вивізъ такы того воза, бо тый бутокъ, де вінъ ёго зробивъ, бувъ вельми тісний: візъ не якъ не выходивъ. Бигъ до ёго каже тоді:

— Дурный ты, Геродѣ, возмы, по ковалку розберы та й вынесь, а потімъ знову зложишъ.

„Геродъ такъ и зробивъ; але потімъ ніякъ не могъ ёго зложити. Що вінъ не робивъ, якъ не мучився, а такы не зложивъ того воза, якъ пірши вінъ бувъ. Бигъ все дывився и сміявся зъ ёго, а на решті Геродъ вельми розсердився: покинувъ того воза та й утікъ, а Богъ приславъ святого Михаила зложити тей візъ, и святий Михаіль якъ зложивъ, то мы тепіръ и іздымо возами“.

[Литинскій уезда]. Возъ — изобрѣтеніе Соломона. Рассказываютъ, что когда онъ ѿхаль на изобрѣтенномъ имъ візѣ, то удивлялся самъ, какъ это дѣлается такъ, что переднія колеса не уйдутъ, а заднія никакъ не могутъ догнать.

Земледельческія орудія. [Литинскій уезда]. Плугъ, рало, соха, борона, сани, вѣсы и проч. изобрѣтены Соломономъ. Богъ, изгоняя Адама и Еву изъ рая, далъ имъ только лопату и заступъ, и, до временъ Соломона, этими орудіями обрабатывалась земля. Объ изобрѣтеніи Соломономъ вѣсовъ рассказываютъ слѣдующую исторію: „Соломонъ былъ нелюбимъ матерью своею за то, что всегда называлъ женщинъ дурами. Однажды, послѣ изобрѣтенія

* Записалъ Константинъ Жуковскій.

въсовъ, онъ началъ на нихъ что-то вѣсить. Въ это время проходившая возлѣ мать его спросила, что онъ дѣлаетъ? Соломонъ отвѣчалъ:

— Вѣшу женскій умъ съ собачьимъ г...., и удивляюсь, почему г.... собачье перевѣшиваетъ женскій умъ?

„Мать за это такъ разсердилась на Соломона, что велѣла одному изъ своихъ слугъ вывести его въ поле и тамъ умертвить, приказавъ принести, въ доказательство смерти Соломона, палецъ и сердце его; но слуга, сжалившиесь надъ Соломономъ и оставивъ его живымъ, отрубилъ ему только палецъ, который и принесъ своей госпожѣ, матери Соломона, вмѣстѣ съ сердцемъ убитой имъ собаки, выдавалъ его за Соломоново сердце. Соломонъ послѣ того долго ходилъ по миру оборваннымъ и нищимъ и въ то время еще болѣе усовершенствовался въ мудрости. Вслѣдствіе этого еще и теперь называютъ часто нищихъ и оборванцевъ премудрыми Соломонами“.

[Ушицкій уѣздѣ]. О печкѣ, столѣ, лавкѣ, дежѣ, откуда взялся первый огонь и плугъ, кто научилъ людей пахать, сохѣ, косѣ, граблямъ, возу, санямъ, колесамъ, — народъ говоритъ, что все это выдумалъ самъ Богъ, для пользы человѣка. „Такъ, когда Адамъ изгнанъ былъ изъ рая, то Богъ далъ ему всѣ хозяйственныя орудія и сказалъ:

— Когда ты не хотѣль исполнить мою заповѣдь, то на тебѣ орудія, ступай, живи и обработывай землю“.

[Винницкій уѣздѣ]. Еще въ раю, послѣ грѣхопаденія Адама и Евы, Богъ, изгнавъ ихъ, далъ Адаму заступъ, грабли, сказавъ: „иды Адамъ, землю загрібай“. А Еввѣ, давъ прядку въ руки, сказалъ: „иды Ево, запрядаты“.

О происхожденіи косы говорять такъ:

„Однажды Соломонъ увидѣлъ, что на кузницѣ, крытой землею, выросла трава и люди тянулись на кузницу вола, для съѣденія той травы. Соломонъ, зашедши въ кузницу, показалъ кузнечу, какъ сдѣлать косу и, набивъ ее на рукоять, заставилъ людей скосить траву и дать волу. Возвращаясь, тѣмъ путемъ, онъ изобрѣлъ: плугъ, рало, возъ и т. д.“

Одежда.

Шапка. [Будаевка]. „Шапки на стіль негодыться класти, бо кілько крышокъ на столі, то стылько буде вошей въ голові у того, що положивъ“.

„Негодыться дві шапки надівати на голову; якъ хто надіне, то той два годы дурний буде“.

„У шапці гріхъ у хаті сїдіть, бо боги есть“.

Рубаха. [Каневский уезд]. „Якъ надіваешъ нову сорочку у першы разъ, дасть годытся ножыкъ кру пеій трычи пропустыть“.

[Тараща]. „Якъ хто сорочку часомъ па-выворотъ надіне, то хтось бытыме; то заразъ и просыть кого небудь, щобъ ударыў, щобъ на тому вже й окошылось“.

[Проскурівський уезд]. Если, при надѣванні, рубаха сзади подвернется, это — признакъ, что кто нибудь побьетъ.

Если дѣвушка, мывши бѣлье на рѣкѣ, замочить свою рубаху, это предвѣщаетъ ей мужа пьяницу.

„Сорочку па-виворотъ надівають одъ сглазу“.

Штаны. [Проскурівський уезд]. Если мальчику шьютъ первыя штаны, то ихъ нужно начать и окончить въ одинъ присѣсть; въ противномъ случаѣ, ему впослѣдствіи трудно будетъ найти невѣсту.

Сапогъ. [Переяславский уезд]. „Якъ ходить въ однимъ чоботі, то вмре маты. Цёму старі не вірять, а тільки дітей лякають, щобъ такъ не робили“.

Іголка. [Переяславский уезд]. „Неможна красты голокъ, бо хто украде голку, того на тімъ світі чорты будуть черезъ ушко проганять“.

[Каневский уезд]. „Якъ хто кому голку дає, то треба вколоть по маленьку, щобъ не посварыlyсь“.

Пища и сосуды для нея.

Ложка и ножъ. [Будаевка]. „Негодытся стукать по столу ложкою або ножемъ“.

[Борисполь, Переяславский и Проскурівский уезды]. „Не можна по столу стукать ножемъ, бо буде въ сем'ї завсіды сварка“.

[Батуринъ]. „Негодытся по столу ляпать ложкою, бо будуть зубы боліть“.

[Каневский уезд]. „Негодытся істы одною ложкою у двохъ, щобъ не пссердитися“.

„Негодытся ложокъ мыть, якъ сонце зайде“.

[Проскурівський уезд]. Если къ вечеру ложки будуть поставлены „стойма“, то въ эту ночь никто въ домѣ спать не будетъ.

Дѣвушки не должны ёсть большими ложками, такъ какъ отъ этого у нихъ будутъ слишкомъ развитыя груди.

Горшокъ. [Проскуровскій уѣздѣ]. Если въ домѣ горшокъ розбьется, то говорятъ: „нехай на нимъ станеться“. Если положить топоръ на „припічокъ“, то горшки будутъ разбиваться.

Хлѣбъ. [Тараща]. „Негодытьця одвертати хлѣбъ надрізанимъ бокомъ до стіни, бо такъ люды одвертатемутця одъ хазяїна“.

[Дударі, Каневскій уѣздѣ]. „Якъ надрізує чоловікъ хлѣбъ цілый, то попереду черкає ножемъ навхрестъ и такъ каже:

— Господы благословы! А парубкові, або дівчины не можна цѣго робыть, бо воны ще нікого не хрестыли: не носяли до попа хрестыть“.

Соль. [Каневскій уѣздѣ]. „Негодытьця соли подавать кому небудь за столомъ, бо будуть лаятьца. Якъ хто подає кому небудь сіль, то нехай засміється, щобъ не сердитъця“.

Водка. [Литинскій уѣздѣ]. Какъ фактъ, подтверждающій о неизбѣжномъ пребываніи чертей въ корчмахъ, рассказываютъ такую легенду: „Во время земной жизни Спасителя, одинъ чортъ, начальствовавшій надъ другими, жилъ себѣ въ небольшомъ домикѣ и отъ праздности вздумалъ дѣлать водку изъ „дывъ-дерева“.

„Однажды зашелъ къ нему Спаситель съ св. Петромъ и Павломъ, и чортъ, желая оказать имъ честь, началъ угощать ихъ изобрѣтенною имъ самими водкою. Спаситель отказался пить водку, но св. Петръ и Павелъ выпили по рюмкѣ. Послѣ первой рюмки, св. Павелъ пожелалъ выпить еще, а потому, обратившись къ чорту, сказалъ: „Га, добра твоя горілка, дай выпьемъ ще“. Чортъ далъ ему вторую рюмку, но св. Павелъ потребовалъ и третью. Наконецъ Спаситель началъ прощаться съ чортомъ; въ то время послѣдній, схвативъ съ св. Павла шапку, сказалъ:

— Перша чарка прыїздна, друга відїздна а за третю заплаты.

„Случилось такъ, что ни у св. Павла, ни у св. Петра, ни у Спасителя не было денегъ, а потому Спаситель, обратившись къ чорту, сказалъ:

— Чекай; виддай шапку, а тобі буде заплата така: котої люды будуть вмірати зъ горілки, тыхъ душы будуть твої.

„Чортъ согласился съ этимъ и отдалъ шапку св. Павлу. Послѣ этого чортъ постоянно проживаетъ въ корчмахъ, гдѣ и подстрекаетъ людей пить водку до смерти, такъ какъ это его прибыль“.

Сало. [Тараща]. „Хто багато сала іесть, то въ того губы товсты будуть“.

Молоко. [Будаевка]. „Якъ молоко істы, до гріхъ надъ мыску ножемъ хліба кришти, а треба ламаты, а ві, до на столі ножемъ накрышти, а тоді у мыску класти, бо якъ ножемъ прямо у мыску кидать, то буде молоко портыться“.

Кваша. „Якъ запарують, до прыговоръ щобъ удалась:

„Ишовъ чернецъ черезъ нашъ дворецъ, да споткнувся на г..., да обернувъ медъ-віно, да въ нашу квашу“.

„Щобъ не вдалась: „Се ходыть вінысь по выныці, — буде кваша въ помийныці“.

Чеснокъ. „Негодытьця часнику істы проты ночы, бо ту хату, у которі наїстся хто нибудь, — ангель буде за дванадцять дворівъ обходыть“.

Кавунъ. [Будаевка]. „Якъ посадышъ кавуны, дo въ постолахъ або чоботяхъ не можна тамъ ходыть, щобъ кавуны родылы“.

Їда до богослуженія. [Будаевка]. „Въ неділю до службы гріхъ істы, бо такъ якъ въ ротъ уложиши, на тімъ світі у пеклі сипатымуть жаръ у ротъ“.

Їда въ шапкѣ. [Будаевка]). „У шапці істы — теща глуха буде“.

Недошита рюмка. [Каневский уезд]. „Не ставляйте недопитої чарки на стілъ, щобъ спина не боліла“.

Лѣченіе болѣзней.

[Ушицкий уезд]. Извѣстнѣйша въ народѣ болѣзни суть: „сухоты, несплячки, оспа, жовтяныці, остуда, волосъ, врокы“. Изъ этихъ болѣзней: „сухоты, оспа, жовтяныці, остуда“ — лѣчаться различными зельями, а „несплячки, волосъ и врокы“ — лѣчаться различными заклинаніями.

Въ Холмской Руси, извѣстнѣйша народу болѣзни, кромѣ „вроковъ“, слѣдующія: „тітка (лихорадка), поруха, рожа, катарръ, боль головы и боль зубовъ“. При лѣченіи этихъ болѣзней, народъ никогда не прибѣгаєтъ къ помощи врачей, а вообще довѣряется захарямъ и шептухамъ.

Въ Житомирскомъ уѣздѣ извѣстнѣйша болѣзни слѣдующія: „прычына, вочныці, пранці, кіръ, холера, прыстрітъ, сказъ, підвій, уразъ и крыксы“. Сюда же относятся и болѣзни, извѣстныя въ другихъ мѣстностяхъ: „віспа, жовтяныці, остуда, волосъ, врокы и рожа“.

[*Винницкий уездъ*]. Извѣстнѣйшія въ народѣ болѣзни тѣ же, что и въ Житомирскомъ уѣздѣ, и кромѣ того: „родынець, чума и завыныцѧ“.

Для излѣченія всѣхъ болѣзней, прежде употреблялись бабки-звахарки; теперь же, при болѣзняхъ, каковы холера и чума, хотя бы тысячи бабъ нашептывали разныя слова, — это не поможетъ, тутъ нужна помощь дѣйствительная, а заклинанія и нашептыванія безсильны: они не въ состояніи ни уменьшить страданій больного, ни прекратить болѣзнь; поэтому, въ такихъ случаяхъ, безусловно держатся наставленій медицинскихъ и, заболѣвши, прибегаютъ за помощію къ дѣйствительному врачу. На долю бабъ остались поэтому самыя пустыя и незначительныя болѣзни.

Заклинаніе общее отъ всѣхъ болѣзней. [*Кievская губернія*]. „Во имя Отца и Сына и Святаго Духа, аминь (трижды). Царь-батюшка рѣка! какъ ты царь-батюшка течешь: со востока на западъ своими струими-колодезями съ горъ, съ холмъ, съ суходоловъ, крутыя берега обмываешь, дровесные и травесные кореня ломаешь. Омой и оторви отъ раба Божія (имя рекъ) всякия болѣзни отъ головы, отъ его очей, отъ его плечей, отъ ногтей (*) и всей крови“.... **).

Заклинаніе общее въ болѣзняхъ младенцевъ. (Больной умывается святою водой, въ которую кладется ладонь „херувимскій“, и предъ умываніемъ читаются слѣдующее):

„Господы поможы, пособы Пресвятая Тройця, Маты Богородыця своимъ словамы, своимъ устамы и своимъ Святымъ Духомъ. Хто на тебе подумавъ, кто на тебе щелены розымавъ, кто на тебе языки оберташъ. Ты, вода вечірня, случылася ты зъ вечера до півночі и до білого світа, надъ тобою хрестъ умочалы, надъ тобою Евангелію читалы, бісы-дьяволы заклыналы, изъ християнської віры высылалы. И ты, лукавый, чи ты водяный, чи ты вітровый, чи ты выхровый, чи ты подуманный, чи ты погаданный, чи ты насланный, чи ты насланный, чи ты найденый, чи ты напытый, чи ты місцовий, чи ты прычковый, чи ты прызырный, чи ты въ часу, чи ты въ получасу, чи ты въ дні, чи ты въ полудні, чи въ ночі, чи въ півночы? Поты ты стоявъ, поты ты буявъ, покы я не знала. Стала тебе знаты, стала тебе зъ кості высылаты. Шіди собі, де собаки не брешуть, де курі не поють, де христіянський голось не ходе. Не я тебі помогаю, помогає самъ Господь Христосъ, и Маты Божя

(*) Не разобрано.

(**) Записалъ В. А. Яковлевъ. Сообщено Л. Н. Майковымъ. Конецъ оторванъ. Недостающее окончаніе можно пополнить изъ другихъ заклинаній, такъ какъ все они имѣютъ одну общую формулу.

приходыла, здоровья приносила отъ усякои боліsti, отъ усякои скорботы. Нароженому, молитвенному (имя рекъ) поможы Господы!“ *).

Несплячки. [Ушицкий уезд]. Отъ „несплячекъ“ (когда дитя не спить) дѣлаютъ такъ: баба беретъ дитя, идетъ на то мѣсто, гдѣ высыпается соръ, обращается лицемъ къ лѣсу и говоритъ: „Добры-вечіръ тебі, лісе недоборе! побратаймося: я маю сыва, а ты дочку, посватаймося: на моего сына дрімливці, сонливцы и сплячки, а на твою дочку сырливці, плакливці и несплячки; бо мій сынъ хрещеный, пороженый, именований, книжный, молитвований“. Такъ говорить она три раза и оставляетъ дитя на томъ мѣстѣ, а мать сама должна прійти и взять его.

[Проскуровский уезд]. Этою болѣзнью страдаютъ преимущественно дѣти. Заболѣвшему „несплячкою“ натираютъ масломъ животъ и, выйдя вечеромъ на дворъ, говорятъ: „ліси, ліси лебедини, я маю дочку (або сына) и ти маешь дочку (або сына). На твого сына плаксивиці, дрисливиці, сырливци и вся нечистота, а на мою дочку (або сына) чистота, красота и сонъ зо всіхъ сторонъ“.

Если хотятъ заразить этою болѣзнью кого-нибудь изъ сосѣдей, то ожидаютъ вечера, и какъ только увидятъ огонь въ сосѣднемъ окошкѣ, становятся противъ него и говорятъ: „Синку, иди-жъ собі до тої хати, зогрієшъ собі ручки, ніжки и головку и лишишъ тамъ плаксивиці, сирливиці, а звідти візьмешъ красоту, чистоту, сонъ зо всіхъ сторонъ и будешъ спати“.

Если же эту болѣзнь „на лісъ“ отсылаютъ, то говорятъ: „ліси, праліси, въ тебе дочка, въ мене синъ; посватаймося, побратаймося: нехай твоя дочка дастъ сонливцы и світлость; а мій синъ віддасть плаксивиці“.

[Проскуровский уезд]. Поять отваромъ маковыхъ головокъ, а также и свинымъ молокомъ.

Воруютъ у какого нибудь хозяина немнога соломы съ крыши и, бросивъ ее въ приготовленную купель, купаютъ тутъ же ребенка.

Корь. [Холмская Русь и Проскуровский уезд]. Если кто заболѣть корью, то ему даютъ пить медъ, чтобы скорѣе выступали „прищи“.

Глисты. [Ушицкий уезд]. Отъ глистовъ мажутъ дегтемъ подъ ложечкой и на горлѣ, даютъ пить воду или отваръ съ такъ называемымъ цытварнымъ сѣменемъ, а также даютъ внутрь чернушку и чеснокъ.

[Проскуровский уезд]. Отъ глистовъ также даютъ пить отваръ съ растенія, называемаго „хробочникъ“. Трутъ въ порошокъ и даютъ въ водѣ.

* Зап. въ Саратовской губ.рай. Сообщено Л. Н. Майковымъ.

Толкнуть живыхъ раковъ и, сдѣлавши пластырь, кладутъ на брюхо.
Жгутъ скорлупу съ куриного яйца, растираютъ въ порошокъ и даютъ
пить.

Мажутъ дегтемъ подъ носомъ.

Вышедшую глисту сушать, толкнуть въ порошокъ и въ водѣ даютъ
пить.

Приготовляютъ купель съ козинымъ испражненіемъ и купаютъ въ ней
ребенка. Вскорѣ послѣ купели у ребенка на всемъ тѣлѣ показываются не-
большіе черные пузырѣчки, которые срѣзываютъ бритвами, въ увѣренности,
что это головки глистовъ.

Желтуха (жовтяныці). [Грубешовскій уѣздѣ]. Желтуха лѣчится
отваромъ моркови, посвященной въ день „найсвятѣйшой панны Зельной“. Нѣ-
которые больные желтухой ходятъ въ костель смотрѣть на „патину“ (кругъ
изъ матеріи, на которомъ стоитъ чаша).

[Шендеровка]. „Булы у старыну поясы тканы суконны, якъ теперъ
поясы красны. Баба, скучавши дытыну въ водѣ, у котру положила мурашківъ
жовтыхъ зъ цурупалемъ (що тамъ у купі комашня нанесе усякого зілля).
Якъ выкупала да обвязала поясомъ, то вся жовтяныця выйшла на поясъ, и поясъ
зробився зовсімъ поганымъ“.

„Зоры зораныці! возмить раба Божого Н жовтяныці: ранні, и повранні,
дennы и повденны, вечірні и повечірні, ночные и повночны!“! *)

[Проскуровскій уѣздѣ]. Отъ желтухи, между прочимъ, употребляютъ
слѣдующія средства:

Пьютъ гусиное испражненіе съ водой.

Мочатъ растеніе „крокишъ“ и пьютъ.

Мочатъ „короли“ и водой этою умываются.

Пить въ теченіи трехъ дней утромъ личный желточъ.

Испражненіе собаки толкнуть въ порошокъ и пьютъ.

Вѣшаютъ на шею живаго линя и держатъ до тѣхъ поръ, пока онъ
живъ.

Жовны. [Ушицкій уѣздѣ]. Вылѣчиваются такъ: задавливаютъ слѣпыша
и, тотчасъ же послѣ удавленія его, руками ощущиваютъ болѣю мѣсто.

Насморкъ. [Харьковскій уѣздѣ]. При насморкѣ нюхаютъ хвостъ у
кошки или зажженную шерсть.

*) Напеч. въ Черниг. Губ. Вѣд. 1860 г., страница 330. Сообщено Л. Н. Майковымъ.
I.

[*Прокурорский уезд*]. Нижаютъ также жженую муку, ишено или же „устілку“.

„Завыныця“. [*Винницкий уезд*]. Ее излѣчиваютъ не нашептываниеми, а болѣе или менѣе действительными средствами: выжимаютъ полынnyй сокъ и даютъ пить больному, а также толкнуть чеснокъ и даютъ больному ѣсть.

„Куряча сліпота“. [*Ушицкий уезд*]. Излѣчивается такимъ образомъ: берутъ печень изъ черной свиньи, святятъ ее на Свѣтлое Воскресеніе, держать ее цѣлый годъ и, на случай болѣзни, Ѣдять. Или же: варятъ черную курицу, и этимъ отваромъ мажутъ глаза больному.

[*Прокурорский уезд*]. Больной „курячею сліпотою“ послѣ захода солнца ничего не видитъ. Она наиболѣе прививается весною, во время великаго поста, вѣроятно отъ постной пищи. Излѣчиваются отъ нея тѣмъ, что подкуриваютъ печенью черной курицы; рыбой, пайденою во внутренностяхъ щуки.

Ставятъ въ миску воду въ сараѣ, гдѣ сидятъ куры, и утромъ умываютъ этою водой.

Больной этою болѣзнию не долженъ ходить въ то мѣсто, куда выбрасывается соръ изъ избы.

„Сояшници“. [*Шендеровка*]. „Одъ сояшниць, треба маленький горщіочекъ налить водою, та тречы положить въ ёго шпона, беручы ёго межъ пальцами, да прыставитъ до жару. Треба взять мыску, ложку, ніжъ и веретено. Тоді якъ закипитъ, то треба высыпать изъ горщыка у мыску и горщыкъ у мысці перевернуть и на животі поставить мыску, ніжъ у руки и водить кругомъ по дні по горщыку.“

„Святылю Мыколаю, угодныку Божий, помошныку скорый! допоможи мыні ласкою своею небесною— вымовыты и выговорыты и сояшници, и веретельници, и заспаны, и насданы, и ранній, и позній. Я васъ вымовляю, я васъ вышепчу, я васъ заварю, бо тутъ вамъ не стояты, часу не теряты, кышкамы не воѣваты. Въ другой разъ въ добрый часъ“. За другымъ разомъ ножыкъ то плять у мыску, потімъ ложку, веретено и гребінку. Послі подухають на мыску и кажуть: „не мій духъ — Господній, Господы Милосердный и святая Варваро, мученица великая! до поможы мыні вымоваты“. Тоді мыску знимаютъ зъ живота, ставлять сторчъ ніжъ и тречі зъ верху полывають водою, такъ и на гребінку, на веретено, на ложку и даютъ три ложечки выпить, а після выливаетъ у помы, бо на двіръ выливать гріхъ“.

[*Проскуровский уезд*]. Признаки „сояшниці“: въ рукахъ и плечахъ боль съ опухолью.

Для излѣченія ея нужно масломъ растирать плечи больнаго и дать выпить большую рюмку водки. Если это не поможетъ, то берутъ настѣкомое „зозулю“, растираютъ на камнѣ и намазываютъ языкъ.

Отъ перелоговъ. „Ишовъ святый Авраамъ по крутыхъ горахъ, по мохахъ, болотахъ, по нызкихъ лозахъ, замочивсь, заросывсь, — нігде ёму спочышть, прыйшовъ, сівъ, спочывъ на сірымъ коні: уставъ и пошовъ, за собою перелогы, сояшници, урокы, прымовки понісъ“ *).

[*Харьковский уезд*]. Отъ опухоли въ горлѣ, кашля, простуды — отвариваютъ шалфей въ молокѣ и пьютъ.

„Бешыха“ (рожа). [*Ушицкий уезд*]. а) При лѣченіи „бешыхы“, бабы обыкновенно молятся и говорять пять разъ: „Богородице дѣво, Отче нашъ“, и три раза „Вѣрую во единаго Бога“. Помолившись, говорятъ такъ: „Чы ты зъ вітру, чы ты зъ сонця, чы ты зъ каменя, чы зъ росы, чы зъ воды, чы турецкій, чы немецкій, чы жидівскій, чы бахурскій, чы жиночий, чы дівочий, чы человічий, чы парубочный? Яжъ тебе відмовляю, яжъ тебе вызываю; тутъ тобі не буваты, тутъ тобі не роскошуваты, жовтої кості не ломаты, червоної крові не въялыта, білого тіла не сушыты. Иды собі мыжі каміння, мыжі яри, мыжі ямы, — тамъ тобі воюваты, тамъ тобі роскошуваты, каміння перевертаты, жовты піски пересыпаты, а тутъ тобі не буваты“.

[*Холмская Русь*]. б) При лѣченіи „бешыхы“ употребляется и слѣдующее заклинаніе:

„Я рабъ Божій призываю на помічъ Матінку Божью, Матінко Божа, Сокальска, Шаршасовська, Почаевска, Ченстоховська стань мыні на помочъ, на ратунокъ о ласки своей и Духомъ Святымъ. Рожонько паняночко! уже ты білого тіла накрушила, жовтої кості наламала, червоної крові напыла, синіхъ жиль насассала. Иды собі дубы крутыты, на степа, очерета и разны дороги! Війди изъ раба Божого, хрещеного, имёнованого, а вы всі Святыі поможіть мыні“.

[*Шендеровка, Каневский уезд*]. в) „Треба той платокъ, що підъ паскою бувъ, якъ ії святылы, и вошынь кусочо съ; — платка и вошынь положить на жаръ и підкурюочи приговорювати: „Богородыцю“ и „Достойно“, а після казать три разы: „Богородице Діво! прошу тебе на помічъ вышептать и вымовыть бехъ и бешыху, и престрітну, и шляхову, и вітряну, и водяну, и подуману, и погадану, и залытану, и заідену и вышептать и вымовыть одъ кості, одъ румъяного лыца, одъ веселого сердца, нарожденому, хрещеному и

*) Напеч. въ Черн. Г. В. 1858, стр. 129. Сообщ. Л. Н. Майковъ.

молитвенному рабу Божому Н. Було васъ одынадцять, а бехъ дванадцатый, а зъ одынадцаты десять, зъ десяты девъять, зъ девъяты вісімъ, зъ восьми сімъ, зъ семы шість, зъ шесты п'ять, зъ п'яты четыри, зъ четырохъ три, зъ трохъ два, зъ двохъ одынъ, а зъ одної та не одної, нарожденому, молитвенному, христеному рабу Божому Н“.

„Бехъ Иродовъ сыпъ, а одынадцять бешыхъ,—дочки Иродовы“.

г) „Якъ бешыха въ прыцахъ, то зовутъ пожарною, кладуть на поясі начесся три клубочки у трохъ місцяхъ и запалують говорючи:

„Огаі, ангелы и архангелы, и палаешь и потухаешь, и потуши нарожденному, христеному, молитвенному рабу Божому Н, бехъ и бешыху и пожарну и прыстрітну“ говорять такъ три разы и сожигаютъ начесся“.

д) Дѣлаютъ и такъ: смѣшавъ деревянное масло съ камфорой, бабка шепчетъ:

„Пійшла Пресвятая Богородиця живымъ мостомъ, на встречу ії самъ Иисусъ Христосъ съ помощю мужицького глаза, и одъ порубочого, и одъ жіночого, и одъ водяної, и одъ вітраної, стрічної, шідстрічної и выхрової; ванъ тутъ не стояты и міста не маты, жовтої кості не ламаты, ретывого сердца не язвиты, червоної крові не пыты, и ты, бешыхо-бешыще колючая, стрылючая, выхровая, вітровая, подуманная и погаданная, тутъ тобі не стояты, иди собі на луга, на болота, де люде не ходуть и людський христіянский глазъ не заходе, тамъ тобі бувать и роскошувать одъ единонародного, молитвенного, христеного раба Божого Н, и помилуй ёго Господы одъ всякой скорбы, лютої болісті. Выйшли поны и дъяки на Іорданъ воды святыни, освятывши усі розыйшлися, такъ единонародного, христеного, молитвенного раба Божого Н бешыха розыйилась. Господы! прыймы тое малое моленіе, акъ прынявъ удовыці два леїфта; св. Антоній, Дмитрій и Мусій и Ангелы-Архангелы, простите и помоліте Бога обе мні“. Затѣмъ масломъ мајутъ больное мѣсто *).

е) Положить въ крышку горшка горящихъ уголей, разныхъ Кіевскихъ святыней, какъ-то: стружекъ и обрѣзокъ съ гробницъ св. угодниковъ и т. д., пасхальныхъ крохъ, воску изъ сотовъ умершихъ пчелъ, воску страстной свѣчи и т. п., и когда отъ этого пойдетъ дымъ, то больной долженъ надъ nimъ наклониться больнымъ мѣстомъ, которое покрываютъ полотномъ, а бабка подъ полотномъ давить опухоль и говорить. „Отче нашъ“ (трижды). „Якъ бувъ чоловікъ пустый и волы пустыі, и плугъ пустый, и погонычи пустыі, и пусту низу оралы, и пусту пшеницу сіявъ, пуста зыйшла, пуста и посіла, пусты і жнєці

*.) Напеч. въ Вор. пам. кв. 1865—66 гг., ст. 230, 31. Сообщ. Л. Н. Майковымъ.

пустыми серцами жалы, у пустын ряды стлалы, пусті копы клалы, пустыми возами возылы, пусті стоги становылы, па пустому току молотылы, пустыми ціпами былы, пустыми граблямы згрібалы, пустыми мітлами зміталы, пустыми лопатамы віялы, въ пусті жішки вбіралы, пустыни завъязкамы завъязували, до пустого міста возылы, на пустому камню мололы, ту бешыху размололы, по хатахъ, по болотахъ, по пустыхъ очеретахъ. Ты-жъ, бешыхо, вітряна и водяна, подумана и погадана, и помыслыма, и мужыцька, жіноча и хлонъяча, и піды зъ ёго очей, зъ плычей, отъ жызні на жылы, одъ червоної крові, одъ семидесяты семы суставівъ *).

[*Проскуровский уездъ*]. Одъ „бешихи“ употребляются такъ же, какъ дѣйствительныя средства:

Толстою, синею бумагою покрываютъ опухоль. Когда передъ Пасхой рѣжутъ поросенка, то въ крови его мочатъ полотенце, которымъ и подкүриваютъ больнаго.

Обвязавъ больное мѣсто краснымъ поясомъ, раскладываютъ на немъ девять кучекъ пакли, каждую отдельно, и зажигаютъ, не допуская горѣть поясу. Послѣ этого баба приговариваетъ: „Бишиха синя, бишиха брунатна, бишиха вітрова, бишиха зъ ідженя, бишиха зъ ходу, бишиха зъ праці, бишиха зъ покликомъ, бишиха зъ пристріту, бишиха зъ лихимъ часомъ.... **).

Чорная болѣзнь. [*Харьковский уездъ*]. Отъ чорной падучей болѣзни нѣть лѣкарства.

[*Проскуровский уездъ*]. Отъ чорной болѣзни излѣчиваются слѣдующимъ образомъ:

Берутъ крота, кладутъ въ на-глухо закрытый горшокъ и держать въ печкѣ до тѣхъ поръ, пока кротъ не сгоритъ въ порошокъ, который, просявъ сквозь сито, намачивають въ водкѣ на три дня. Водку эту, по истечении трехъ дней, даютъ больному передъ наступленiemъ припадка и очень старательно смазываютъ ею больнаго; послѣ чего его обматываютъ „заткаломъ“.

Даютъ пить желчь щенка.

Если больной, во время припадка, упадеть на землю, то его накрываютъ чѣмъ-нибудь чорнымъ (платкомъ) и накрываютъ корытомъ, на которомъ разбивають горшокъ.

Прокалываютъ мезинецъ и добытою кровью мажутъ на лбу крестъ.

Сказъ. [*Винницкий уездъ*]. „Сказъ“ лѣчится не нашептываніями, а какими-то секретными кореньями и зельями, свойства которыхъ знаетъ не

*) Напеч. въ Вор. пам. ви. 1865—66 гг. стр. 231. Сообщ. Л. Н. Майкоюмъ.

**) Пропущено.

каждый, и потому трудно открыть это, такъ какъ обладающіе этими сокретами люди, боясь потерять доходъ, который они им'ютъ отъ лѣченія людей отъ „сказу“, ни за что не открываютъ его.

Холера. [Переяславскій уѣздѣ]. Холера лѣчится различными средствами. Больного холерой трутъ суконными тряпками, обмоченными въ уксусѣ; внутрь даютъ пить водку, настоенную на перцѣ — „перчековку“.

[Проскуровскій уѣздѣ]. Холеру народъ олицетворяетъ въ видѣ женщины или бѣлой собаки, и гдѣ собака эта дохнетъ — тамъ и холера.

Лихорадка. [Винницкій уѣздѣ]. а) Лихоманка (лихорадка) также лѣчится большею частію накуриваніемъ мукой, разными зельями и даже мукой и махоркой, которая производить такой угаръ, что не привыкшаго будетъ рвать, какъ отъ самаго большаго приема рвотнаго. Больного накуриваютъ еще засушенною лягушкой и велять носить ее за пазухой на шеѣ. Священный хлѣбъ, макъ и другое что-нибудь изъ освященныхъ предметовъ привѣшиваются, въ день Воскресенія Христова, на шеѣ, но впрочемъ такъ, чтобы страдающій не зналъ, что онъ носитъ; въ противномъ случаѣ, носимое не окажетъ своей цѣлительной силы.

[Харьковскій уѣздѣ]. б) Настаиваются на горячей водѣ корень шалфея и даютъ этотъ настой пить больному лихорадкой.

Подкуриваютъ невысаженнымъ замершимъ въ яйцѣ цыпленкомъ.

Когда кошка рожаетъ, то подъ нее подстилаютъ тряпку и потомъ этой тряпкой подкуриваютъ. Это считается самымъ радикальнымъ изъ всѣхъ средствъ.

[Каневскій уѣздѣ]. в) „Пропасныць сімдесѧтъ сімъ. Імъ треба зварыть яйце куряче, зав'язать облуплене у пазусі и носыть дев'ять днівъ, після прыйти до річки, до східъ-сонця, та і казатъ: „Добрыдень, пропасници! есть васъ сімдесѧтъ сімъ, а я прynesла вамъ сніданьне всімъ“. Кинуть яйце у річку, да ити до дому не оглядуючись“.

[Переяславскій уѣздѣ]. г) „Одъ лихорадки пропасниці треба лічиться такъ: устать рано, до східъ-сонця і найшовши те місто, де росте полынь, треба нагнуться до полиню и не займаючи єго руками, зирвать килько стеблевъ прямъ зубами и зъсты, то пропасниця заразъ покине: не будеї бльшъ ніколы“ *).

д) [Остерскій уѣздѣ]. „Пропасницю лічать такъ: якъ толькo вона почне розбирать чоловіка, то треба заразъ скинуть зъ себе сорочку и, напримітывши заделегідь де небудь камень, побігти и підложить підъ нёго сорочку, то

*.) Зап. П. И. Раевскій.

хоть бы яка була завзята то покыне. А то ще и такъ роблять: Якъ почне трусыть тебе, або въ огонь кыне, то біжы до річки и дивыся на воду, поки въ очу стане тобі не добре, — покыне навісна” *).

е) [Нап. въ Памятн. Стар., стр. 167. Сообщ. Л. Н. Майковымъ]. „Чы ты гнетуха, чы ты трясуха, чы ты водяна, чы ты вітрова, чы ты выхрова, чы ты подумана, чы ты погадана, чы ты наслана, чы ты наспана, чы ты найдена, чы ты напыта, чы ты місцёва, чы ты прычтова, чы ты прызірна, чы ты прысільна, чы ты въ часу, чы ты въ полу часу, чы въ дні, чы въ полудні, чы въ ночі, чы въ півночи? Поты ты стояла, поты ты буяла, поки я не знала, стала тебе знаты, стала тебе зъ костей высылаты. Буду я тобі лыце залываты, буду тобі очы вышікаты, буду тебе молитвами заклынаты, буду тебе зъ хрыстіянської віры высылаты: піди собі, де собаки не брешутъ, де курі не поють, де хрыстіянський голосъ не ходе, колы будуть ушакы роззвіляться, тоді буде лыхоманка підниматъся, и гнетуха, и трясуха.

ж) [Нап. въ Вор. пам. кн. 1865—66 и. стр. 229. Сообщ. Л. Н. Майковымъ]. Пишутъ слѣдующее на клочкѣ бумажки и вѣшаютъ больному на шею на три днія, съ условіемъ, чтобы ни самъ больной и никто изъ постороннихъ не видѣлъ ее, на четвертый день бумажку эту сжигаютъ:

„Молитвъ ради Пресвятыя Твоєя Матери и всѣхъ Твоихъ святихъ, избави Господи раба твоего N отъ дѣвицы трясовицы и знобицы. Ты, еврейская красавица, отойди отъ раба Бож്�яго N, а если не отойдешь, то возьмутся на тя четыре Евангелиста: Матвія, Лука, Марка и Іоанна златостаго и будешь ввергнута въ тьму зубовъ, гдѣ будеші во вѣки горѣть. Аминь, Аминь, Аминь.“

[Проскуровский уездъ]. Отъ лихорадки можно излѣчиться еще и слѣдующими средствами:

Взявъ яйцо, изрубленное мелко, и 77 зеренъ проса, больной долженъ пдти на плотину и говорить: „есть васъ сімдесятъ сімъ, принісъ я вамъ всімъ“; при этомъ яйцо бросается по одну сторону плотины, а просо, завязанное въ платкѣ, — по другую.

Найти выюна во внутренностяхъ щуки, высушить его и истолочь въ мелкій порошокъ; затѣмъ настоять на водкѣ или водѣ и давать больному при наступлениі пароксизма.

Подкуриваютъ свинымъ испражненіемъ.

Курятъ шелухою гречишною и перьями и вслѣдъ за этимъ выпивають немногого отвару „чемериці“.

*) Зап. П. И. Раевскій.

Пьютъ воду, въ которой намочена рыбья внутренность, высушенная прежде и „посвященная“.

Смѣшиваютъ испражненіе свиньи съ медомъ и даютъ больному. Пьютъ смолу съ водкой.

Варятъ въ борщѣ растеніе „очетокъ“ и пьютъ. Изъ этого же растенія дѣлаютъ пластырь и прикладываютъ къ рукамъ.

Больной носить при себѣ девять дней куриное яйце; разрѣзываетъ его на семидесять семь кусковъ и, бросая въ рѣку или прудъ, говоритъ: „есть васъ сімдесятъ и сімъ, даю вамъ істи усімъ“.

Сушатъ лягушку, толкнутъ въ порошокъ и съ водою даютъ пить.

Спящему больному кладутъ лягушку за пазуху.

Больной закапываетъ яйцо въ могилу и ложится тутъ-же спать. Преснувшись утромъ, выпиваетъ закопанное яйцо.

Больной, три ночи сряду, отправляется ночевать въ свинарню. Ночью къ нему будетъ являться женщина и будетъ просить уступить ей его мѣсто; если онъ не исполнитъ ея просьбы, — будетъ здоровъ.

Взять у больного три вши и секретно дать ему ихъ выпить съ водой. Подкуриваютъ кожу хорька.

Дають пить на-томакъ настой „чemerыці“.

Привязываютъ на шею кусокъ „галуну“, завороченного въ трялку. Это дѣлаютъ секретно отъ больного.

[*Сообщено Залюбовскимъ*]. „Одлічти разъ тридевять, другий разъ тридевять и третій разъ тридевять пшонинъ, завязать въ платочекъ и виности на роздорожжа та й кинути и сказать: „Васъ сімдесятъ сімъ, — отъ вамъ на кашу всімъ. Одрикаюсь, одхрищуюсь одъ васъ, идти собі на очерета, на болота, на нетрі, на тущі, инате вамъ оце пшено, буде що істи“.

„Ишовъ святий Авраамъ дорогою, зострічає вінъ сімдесятъ сімъ трясовыць:

— Куды ви идетете?

— Идемо-жъ ми на Білую Русь людей мордувати, и тіломъ труждати, и кості ломати, и кровъ морити.

— Сину мій, Сімсоне! побіжи, побіжи, возьми залізную шину, та росичи и розжени тихъ сімдесятъ сімъ пропастницъ-трясовыць, нехай вони тіла не труждають, костей не ломаютъ, кровъ не морять.

— Святий Аврааме! не бый нась, не лай нась и не печи нась, не лай же ти, мы будемъ кровъ морити, тіло труждати, кость ламати, людей мордувати, а хто буде твою святу заповідь знати, то ми ёго не будемъ нападати и двіръ ёго будемъ минати.

— Я відъ васъ знаю, одъ всіхъ одмовляю, молитву читаю; не мучте

біднихъ християнъ; трясіть купъями, очеретами и болотами. Я одмовляю одъ раба Божого“.

Укушеніе змѣи. [Летичевскій и Проскуріовскій уѣзды]. а) Если змѣя укуситъ человѣка, то ему нужно, какъ можно скорѣе, бѣжать къ водѣ и погрузить уязвленное мѣсто въ воду; если же онъ прибѣжитъ позже змѣи, которая тоже, послѣ укушенія, старается скорѣе приползти къ водѣ, то такому укушенному уже нѣтъ спасенія: онъ неизбѣжно долженъ умереть.

б) [Зап. А. Маркевичемъ. Сообщ. Л. Н. Майковымъ]. Лѣчатся также заклинаніями: „Заклинаю васъ, гадюки, именемъ Господа нашего Иисуса Христа и Святаго великомученика и побѣдоносца Георгія и всѣми небесными силами. Заклинаю три царыцы: Куфию, Невію, Палію, чтобы не вредили (имя) волосамъ (такого-то цвета). Послѣ заклинанія читаютъ молитвы: „Пресвятая Тройце“ — пять разъ, „Отче нашъ“ семь разъ. Если змѣя очень ядовитая, то заговоръ повторяется три раза.

в) [Зап. Ал. Шишац.-Иллич. стр. 128. Сообщ. Л. Н. Майковымъ]. „Помолимся Богу и Матері Божій, Пречистій Святій и всімъ святімъ преподобнымъ. Підъ сонцемъ, підъ жорсткімъ, підъ лісомъ, підъ чорнимъ, підъ високімъ, тамъ стоять верба; підъ тою вербою сімсотъ коренівъ и на тій вербі сімсотъ канатівъ и на тихъ канатахъ сидѣть царь Ханъ и царыця Ханыця. И прошу я царя Хана и царыці Ханыці и власниківъ іхъ, и даю-можите и выймите три зубы лыхіхъ зъ раба Божого зъ крові чорної, зъ кості жовтої, зъ шерсті рулої (трыжды проговорыть и плюнувъ сказать: „Дай Боже помочь“).

г) [Зап. В. А. Яковлевымъ въ Киевѣ. Сообщ. Л. Н. Майковымъ]. „На морѣ на окіянѣ, на островѣ Буяне, стоитъ кровать новая, тесовая; на кровати лежить перина пуховая, на перинѣ лежить змѣя шкурная: Осохасолоха пустила свой плодъ по пнямъ, болотамъ, по лѣсамъ, по жолтымъ пескамъ. Вынимай змѣя свое острое жало и какъ невыймешь, то пойду къ Кузьмѣ и Дамьянѣ, то Кузьма и Дамьянъ и самъ Господь пошлетъ на тебя громъ и молнию: громъ убьетъ, молния сожжетъ и пыль вѣтромъ по полю развѣтъ“. (Говорять этотъ заговоръ обводя мезинцемъ укушенное мѣсто).

д) [Пинскій уѣздъ]. Ставши лицемъ къ западу, произносятъ на коркѣ хлѣба:

Вужу гижу гадъ,
Прымы свой ядъ,
Вужъ надъ вужамы,
Гадъ надъ гадамы,
Круль надъ крулямы,
Зберы своихъ семъ сотцівъ—

Домовые, луговые,
Боровые, межевые и лужевые
Скажи и прикажы,
И винную віддай,
А если не прикажешь,
То я пойду до Господа Бога
Иисуса Христа Бога нашего,
Попрошу огненного меча,
Мечемъ высѣку,
Огнемъ высмолю.

[*Проскурівський уїздъ*]. Если на мѣстѣ, укушенному гадюкою, явится опухоль, то берутъ „непочатої“ воды, бросаютъ въ нее семь прутьевъ и говорятъ слѣдующій заговоръ: „Ганно, Ганнусько! Ты вкусилась въ ногу, впustилась; ідь до сердца, а съ сердца — въ кишки, съ кишокъ — въ кровь, съ крови — въ кіость, съ кости — въ шкуру, зъ шкури вонъ вийдуть“. Затѣмъ водой обмываютъ ужаленное мѣсто и даютъ ее пить.

Берутъ горшокъ кислого молока, бросаютъ туда лягушку и прикладываютъ къ укушенному мѣсту.

„Руту“ варять и даютъ пить. Укушеннный долженъ сейчасъ же выпить своей мочи.

Мозгомъ укусившій змѣи ма жутъ ужаленное мѣсто.

„Въ воспоминаніе Господа Бога нашего, Богородицѣ Діво и Господѣ помалуй“ (тры разы).

„Господь помошъ и я зъ рукою по синому морі озирамна, на озирамні грушевина, на грушевині гнідище, на гнідищі царыця Лага. „Царыця Лага, царыця Лагыще! Собрай свое військо гадюцькое и гадежськое, собрай и спинай зубы, губы и уста, одъ звірного лица, одъ білої кості, одъ червоної крові раба Божого Н“.

„Въ первимъ разі, лучшимъ часі. Надъ жуковимъ полемъ, тамъ стояла груша, а въ тій груші царыця Єлена. Царыце Єлено! Закажи своімъ тридевять дванадцятомъ сестрицамъ по колющому и по болющому, а якъ вѣ скажешъ, то мы тому чоловіку скажемъ, що въ неділю воза може и дрова рубає, то вінъ вась посіче и порубає. „Якъ укусе гадюка, то це проговорить три разы, дмухнуть и плюнуть“.

„На Сіянськихъ горахъ, на морскихъ плитахъ стоявъ дубъ; на тімъ дубі Семенове гніздо, у Семеновимъ гнізді Оленова змія. Прихожу я до ясного сонця: „Олена — змія! збери всіхъ лютихъ змій, збери, роспитай, котора лута змія упустила жало, нехай вона вийме жало, рану залиже, опухль потушить“.

Сухоты. Больного „сухотами“ (чахеткой) купают предварительно въ водѣ, зачерпнутой изъ трехъ колодцевъ, въ которую бросаютъ соръ (смітта), собранный изъ трехъ мѣсть, пережжённую глину („печину“) изъ трехъ печей и мохъ съ трехъ крышъ. Если это не пособляетъ, тогда купаютъ больного въ отварѣ разныхъ зельевъ, собранныхъ въ девяти избахъ. Если, наконецъ, и это не пособляетъ, тогда баба катаеть по тѣлу больного яйцо, при извѣстныхъ ей заговорахъ, и это яйцо отдаетъ собакамъ.

Больное „сухотами“ дитя купаютъ въ отварѣ чорнаго поросенка, свареннаго въ горшкѣ живымъ, причемъ предварительно въ купель эту, приготовленную для больного дитяти, кладется чорная кошка. Если это не пособляетъ, тогда кладутъ больного въ „ночвы“ и трижды сажаютъ его въ теплую печь, изъ которой только что былъ вынутъ испеченный хлѣбъ.

[*Проскуровскій уѣздъ*]. Ребенка, страдающаго „сухотами“, выносятъ во время новолуния на дворъ и говорятъ: „Місяцю новый, князю молодый! на тобі боклагъ порожній, дай мені боклагъ повный“. Въ купель, приготовленную изъ „непочатої“ воды, бросаютъ кусокъ глины изъ печки и купаютъ въ ней три раза ребенка. Въ отварѣ вербы купаютъ, и купель выливаютъ подъ вербу. Легкія дикаго гуся варять и отварь даютъ пить ребенку. Беруть рубаху ребенка и, найдя въ лѣсу дубъ съ душломъ, оставляютъ на немъ рубаху.

[*Сообщено Залюбовскимъ*]. „Возьми хвору дитину, посади на лопату, та й засувь у шічъ, звісно — въ недуже гарячу. Посади тамъ та й спали соломы три крутені підъ челюстями, щобъ загніти, якъ хлібъ гнітять. А підъ дверми нехай хто стане та й питас: „Чи можна жъ дитину у шічъ сажати?“ А той, що сажа, відказує: „Чи можна жъ сухотамъ дитину нападати?“ Це приговорюй тречи и тоді вийми дитину. Викопай нору у землі — краще всѣго у рові и протягни дитину тричи скрізь землю. Одинъ берє за плечи дитину и подає другому. Сей, що прийма, питас: „Чи можна дитину скрізь землю протягати?“ А той, що подає, відказує: „Чи можна жъ сухотамъ дитину нападати?“ Такъ протягають и приговорюють тричи; послі того скінь зъ дитини сорочку и покінь тамъ. Не оглядуючись и не балаючи ні до кого, иди до дому. Возьми непочатої воды, зроби три-девять варениківъ изъ сира, якъ завжди роблять, и скупай у тій воді и вареникахъ дитину, тежъ тричи; після кожного купання тужъ саму таки воду зъ варениками трошки прокипіти. Це обмивання треба зробити по заході сонця и до східъ-сонця, у одну нічъ заразомъ. Потімъ вареники и воду викинь геть“.

Остуда. „Остудою“ называются темно-желтая пятна, появляющиеся на лице беременной женщины. Чтобы устраниТЬ эту болезнь, которая сопровождается и проявляется тошнотою и болью около сердца, советуют женщины, родившей первое дитя, обтереть свое лицо „місцемъ“, т. е. детскимъ мѣстомъ.

Волосъ. [Летичевскій уѣздѣ]. Болѣзнь называемая „волосомъ“ и способъ ея лѣченія уже известны, а именно: берутъ вѣсколько пустыхъ ржаныхъ колосьевъ, связываютъ ихъ въ пучокъ, поливаютъ теплою „непочатою“ водою и, прикладывая эти колосья къ больному мѣstu, приговариваютъ: „Волосъ, волосъ! выйди на колось“. Вѣрятъ, что послѣ этого волосъ всегда выходитъ изъ больного мѣста и обматывается вокругъ колосьевъ.

[Харьковскій уѣздѣ]. Волосъ выливаютъ захарки.

Боль зубовъ. Зубную боль вылечиваютъ слѣдующими заговорами:

а) [Холмская Русь]. „Мертвѣці во гробі, місяць на небі и камень въ морі сходылъсь до купы, ілы, пылы, размовлялы: чого болять зубы у раба Божаго N?“

Женщины, при болѣзни зубовъ, употребляютъ различные средства: собираютъ растенія: цветы, травы, сожигаютъ ихъ, окуриваютъ зубы — и заговариваютъ:

б) [Нап. въ Черн. губ. впд. 1859 г., сообщ. Л. Н. Майковымъ]. „Мѣсяцъ ты мѣсяцъ, серебряные рожки, золотые твои ножки. Сойди ты мѣсяцъ, сними мою зубную боль. Маріа, Марія и Пелагея, три сестры Лазаревы, пойдите къ своему брату Лазарю, спросите у своего брата Лазаря: не болять ли у него зубы. Не болять и у меня зубы, заговариваю я раба N, чтобы у него не болѣли по сей часъ, по сей день, по жизнь“.

в) [Нап. въ Черн. губ. впд. 1859 г., сообщ. Л. Н. Майковымъ]. Місяцю-маю, чогось я тебе спытаю: чы болять въ мертвого зубы? Ні, не болять; ні, не щымлять. Щобъ не боліли и не щыміли у рожденного крешеного и молытвенного раба Божаго N“.

г) [Нап. въ Черн. губ. впд. 1859 г. сообщ. Л. Н. Майковымъ]. „Місяцю, молодый княже! чы бувавъ ты въ старого, чы пытавъ ты ёго: чы болять у ёго зубы? Щобъ у мене вікъ вікомъ, судъ судомъ зубы не боліли. Заець въ полі а рыба въ морі, місяць на небі, колы будуть три брата въ купі гуляты, то тоді у мене зубы будуть боліти“.

д) [Нап. въ Черн. губ. впд. 1859 г. сообщ. Л. Н. Майковымъ]. „Місяцю молодый, на небі хрестъ золотый! Пытается сынъ батька: чы бо-

лять зубы у неживого? Ни, не болять. Нехай же и у рожденного, хрещеного, молитвенного раба Божего Н не болять“.

е) [Нап. въ Черн. губ. въд. 1859 г. Сообщ. Л. Н. Майковымъ]. „Святый Антонію, зубовий цілитель! поможи мені. Молодыче, молодыче, пытаєшся старого: чы болять зубы у мертвого? Ни, не болять вікъ вікомъ и судъ судомъ у хрещеного, рожденного и молитвенного раба Божего Н“.

ж) [Кievъ. Сообщ. Л. Н. Майковымъ]. Читать три разы „Отче нашъ“ и „Богородицу“. „Місяцю, місяцю! тобі уповнятися, а мыні рабу Божому Н костямъ и зубамъ уніматися“.

з) [Зап. Н. А. Маркевичемъ, напеч. въ соч.: „Обычаи и повѣрья Малороссіянъ“, стр. 91, сообщ. Л. Н. Майковымъ]. „Ты, місяцю, Адаме, молодыкъ, пытай ты мертвыхъ: у вась зубы не болять? у мертвого зубы ніколы не болять, кості задубіли, зубы занімілы, ніволы не будуть боліть. Даруй Господы, щобъ у мене, раба Божого, нарожденного, молитвенного, хрещеного Н зубы занімілы и ніколы не болілы“.

и) [Тамъ же]. „Місяць на небі, мертвець у гробі, камень у морі; якъ троє браты до купы зайдутся и будуть бенкетъ робыты, тоді у мене зубы будуть боліты“.

і) [Сообщ. Л. Н. Майковымъ]. „Тобі, місяцю зъ повві, мені на здоровы, тобі, місяцю, на-світитися мені по світу надывитися, добре находитися“ (говорить увидѣвшіи молодой місяцъ правымъ глазомъ).

к) [Зап. Шишацкимъ - Илличемъ. Нап. въ Чернц. губ. въд. 1858 г. стр. 129. Сообщ. Л. Н. Майковымъ]. „Архангель Михаіль— місяць праведный, бувъ на тімъ світі? — Бувъ. — Бачивъ мертвыхъ людей? — Бачивъ. — Не болять у іхъ зубы? неболять іхъ жовта кость? не болять чорна кровъ? раба Божого Н щобъ зубы не болілы и не щемілы, хрещеного, нарожденного, молитвенного.

л) [Сообщ. Л. Н. Майковымъ]. „Пытається молодой у старого: чы болять у ёго зубы? — Ни, не болять и не щімлять. Щобъ и у мене, раба Божого, молитвенного, хрещеного віколы не болілы зубы“.

м) [Зап. В. А. Яковлевымъ. Херс. Губ. Въд. Одесск. у. Сообщ. Л. Н. Майковымъ]. „Місяць у небі, кітъ-рыба въ окіані, дубъ на землі. Якъ оці троє браты зайдутся, то тогді у раба Божого Н зубы будуть боліты“.

н) [Записано В. А. Яковлевымъ. Херс. Губ. Одесск. у. Сообщ. Л. Н. Майковымъ]. (При новолуїї три дні съ ряду, ставъ лицемъ къ лунѣ— говорить слѣдующе): „Во имя Отца, Сына и Святаго Духа, аминь. Місяць на небѣ, дерево на землѣ, камень въ морѣ. Когда эти три брати сойдутся вмѣстѣ, тогда у меня, раба Божія Н, будуть зубы болѣть“,

о) [Нап. въ Полт. Губ. впд. 1846 г. стр. 576. Сообщ. Л. Н. Майковымъ]. „Ты, місяцю, Адаме, молодыкъ, пытай ты мертвыхъ и живыхъ: у мертвого зубы чы болять? у мертвого зубы ніколы не болять, кости задублы, зубы занімілы, ніколы не будуть боліть. Даруй же Господы, щобъ у мене раба Божого нарожденного, молитвенного хрешеного N, тежъ на вікъ занімілы зубы“.

п) [Нап. въ Полт. губ. впд. 1846 г. стр. 576. Сообщ. Л. Н. Майковымъ]. Увидѣвши съ правой стороны молодой мѣсяцъ, въ первый разъ послѣ новолунія и, перекрестившись, произнестъ слѣдующее: „Тобі місяцю зъ повні а мені на здорові подивитися и хороше находитися“.

р) [Кіевъ. Сообщ. Л. Н. Майковымъ]. „Місяць у небі, звіръ у лісі, риба у морі, колы сі тры браты докупы зайдутся, тогды у мене раба Божого, молитвенного, хрешеного N зубы не будуть боліты“.

с) [Нап. въ Вор. губ. впд. 1863 г. стр. 69. Сообщ. Л. Н. Майковымъ]. Читать трижды, не переводя ни разу духа: „місяць высоко на небі, камень нызько въ землі, а мертвець ажъ у земли. Замовляю зубы именемъ сотворившаго небо и землю, никогда не болѣть зубамъ у раба Божого N“.

т) [Напеч. въ Пам. Стар. Русск. Литер., вып. III, стр. 167. Сообщ. Л. Н. Майковымъ]. „Святый Адаме, святый Миколай, святый Спаситель, святый Власій, святый Федосій, храбрый Ягорій, святый Іванъ Предтеча, святый Митрій, святый Митрохванъ, святый отче Андрій и Маты Марія! и пособіте и помилуйте отъ усякої боліsti, отъ усякої скорботы, раба Божого N и звіръ въ полі, риба въ морі, зоры на небі. Колы сі тры браты докупы зайдутся, тогді у мене, рабо Божого N зубы болітыуть.“

(Одинъ изъ употребительныхъ заговоровъ): „Ишло два планітники, дві пристрітники, дві планітниці, дві пристрітниці и здibaє іхъ Діва Марія, Матінка Христова. „А де жъ вы идетє, два планітники, два пристрітники, дві планітниці, дві пристрітниці“.— „Ідемъ до хрешеного, миромъ помазанного N, вступимъ въ голову, въ зубы, въ сімдесятъ суставівъ, костівъ.“

„Нейдіть ви, бо я буду визивати, я буду честний хрестъ прикладати въ голову, въ зубы въ сімдесятъ суставівъ. Амінь“. И тутки три разы чихнуть“.

Унятіе крові. 1) [Зап. въ г. Харьковъ. Нап. въ Чернig. губ. впд. 1859 г. Сообщ. Л. Н. Майковымъ]. Для того, чтобы остановить теченіе крови изъ раны, придавливаютъ рану пальцами и говорятъ:

„Іхавъ святый Петро на білымъ коні, кінь біжть ажъ камінь січе, та буде проклята кровъ, котра потече.“ При этомъ три раза дуютъ на рану и сплевываютъ.

2) [Нап. въ Черн. губ. впд. 1859 г. Сообщ. Л. Н. Майковымъ].

„Іоанне Хрестителю, хрестившій духомъ святымъ и водою! Святу воду несемъ відрамы, вода розлывається, кровь унимается відъ раба Божого Н во имя Оца, Сына и святаго духа, аминь.“

3) [Нап. въ Черн. губ. впд. 1859 г. Сообщ. Л. Н. Майковымъ]. „Іхавъ Илья на коні, тягъ ноги по землі, ноги піднявъ, кровъ унявъ. Ішла Пречиста одна до Києва, друга до Чернигова, третя до Ніжена. Несла срібну галочку, шовкову ниточку, рану зашивала, кровъ замовляла. Кровъ зъ буйної головы, зъ рум'яного лыща, зъ ретывого серця, зъ живота, зъ костей, зъ мозгівъ, зъ чорныхъ кісъ, зъ карыхъ очей.“

4) [Нап. въ Черн. Губ. впд. 1859 г. Сообщ. Л. Н. Майковымъ]. „Вхаль человѣкъ старъ, подъ нимъ конь каръ, по рѣтвинамъ, по дорогамъ, по притоннимъ мѣстамъ. Ты, мать руда жильная тѣлесная, остановись, назадъ воротись. Старъ человѣкъ тебя запираєть, ща покой согрѣваєть. Какъ коною его воды не стало, такъ бы тебѣ, руда-мать, не бывало. Слово мое крѣпко.“

5) [Нап. въ Черн. губ. впд. 1858 г. стр. 129, 130. Сообщ. Л. Н. Майковымъ]. „Йшли ліки черезъ три ріки и лозы рубалы, и рожу сажали, не прынялась и кровь унялась. Пускали водяну, пускали молошную и кріававую, замовляну и порубану, прыбытую и порізану, своїмъ духомъ обнімаю, святого Бога упоминаю, святого Миколая Чудотворця, также я сей крові не пускаю, также я греблю гачу, и денно и полуденно, и ночную и зірочную и місячную, человікъ зъ духомъ, а Богъ зъ помочью.“

6) [Сообщ. Л. Н. Майковымъ]. „Іхала Пречиста на білымъ коні і зъ білымъ конемъ до білого каменя, каменя рубати, крові замовляти: стань кровъ каменемъ, а якъ не станешъ каменемъ, то буде тобі те якъ тому чоловікові, що до служби дрова руба“.

7) [Зап. въ Полт. губ. Хоромськ. упзда. Сообщ. Л. Н. Майковымъ]. „Йшовъ Ісусъ Христосъ черезъ море, загнавъ собі дерево въ ноги. Ставъ вінь дерево виймати та й ставъ кровъ замовляти: „кровъ не вода, рікою не біжть. Тири и чмохъ.“

8) [Кievъ. Сообщ. Л. Н. Майковымъ]. „Біглы три дівчыны, вyrвалы три очеретыны, та заткнулы три жерёли рабу Божому Н, аминь.“

9) [Вол. губ. Сообщ. Л. Н. Майковымъ]. „Йшли каліки черезъ три ріки: ружу сіялы, а розу вітгыналы. Якъ тая роза не прынялась, такъ и ты, кровъ, не зъявляйся, угамуйся у хрешеного, молитвенного, на имя вареченнего.“

10) [С. Поросье. Сообщ. Л. Н. Майковымъ]. „Йшло три браты трома дорогами: ідень Дынись, другий Борись, третій Лывко. Сіклись, рубались и крові не пустылы. Бігло три річки: ідна водяна, друга смоляна, третя кріавава. И кажу тобі: стань кріавава, а якъ не станешъ, то буде тобі тее,

що тому чоловікові, що въ неділю до служби Божої въ гаї дрова рубає; що тій жівці, що въ неділю на городі до служби Божої моркуву копає.²

11) [Киевъ. Сообщ. Л. Н. Майковымъ]. „Іхало три браты: Петро, Павло и святый Гурій, ще іде самъ Господь на сывый кобылі. Богъ кобылу мечемъ січе, кровъ не тече—такъ и ты, руда, нейди. Запікайся кровъ, заговоруйся кровъ, замовляю тебе не самъ своімы духамы—Господнімы наукамы. Ухъ святый духъ! Встань, Господы, на помічъ, евангелі на радость, Пречистая Діво поможы.“

Чума. [Нан. въ Вор. Пам. кн. 1865—66 и., ст. 225, 26. Сообщ. Л. Н. Майковымъ]. Ставится на столъ „покрышка“ съ жаромъ, въ которую кладутся стружки съ рукоятками кочерги, кусочекъ помела и немногого пшена, и надъ этимъ произносятъ: „Во имя Отца и Сына и Святаго Духа, аминь. Чума чумыще, відьма відьмыще, огнеапая, водяная, вітраная, пойди себі отъ раба Божого N, нарожденного, молитвенного, хрещеного, одъ ёго красної крові, одъ жовтої кості, одъ білого тіла; пойди себі за быстрый Дністеръ, за синє море, на пустыі рікы.“

Затѣмъ говорящій плюетъ въ лѣвую сторону и опять начинаетъ молитву сначала и повторяетъ ее до тѣхъ поръ, пока все не сгорить.

[Прокурівський уѣздъ]. Чуму народъ представляетъ себѣ въ видѣ женщины, собаки или же просто чеки. Разсказываютъ, напр., что крестьянинъ возвращался съ мельницы, гдѣ онъ мололъ хлѣбъ, и потерялъ чеку. Поискавъ немногого, онъ наткнулся на палку, похожую на чеку, и замѣнилъ єю потерянную. Проѣхавъ немногого, колесо начало скрипѣть ужаснѣйшимъ образомъ и наконецъ слетѣло съ оси: чеки опять настало. Тутъ ужъ крестьянинъ догадался, что это чума; напелъ опять палку и хотѣлъ бросить подальше, но палка превратилась въ „корали“ которые онъ и подвезъ домой, но былъ за это наказанъ: къ вечеру вымерла вся семья.

Сглазъ. [Ушицкій уѣздъ]. Непочатая вода употребляется какъ лѣкарство при скидываніи огня, т. е. когда кто кого сглазить. Это дѣлается такъ: беруть какую нибудь „посудину“ и наполняютъ ее непочатою водой. Въ эту воду бросаютъ горячіе угли три раза по девяти, причемъ произносятъ: „Богородице дѣво“ семь разъ, три раза „Вѣную во единаго Бога“ и пять разъ молитву Господню. Послѣ сего омываютъ окна, счерпываютъ три раза ладонью и лютъ за окно въ дыры, продѣланныя въ „лавахъ“ (скамейкахъ), для того, чтобы держали кудель, который прядуть. Зачерпываютъ воду, лютъ въ дыры, а миску подставляютъ подъ дыры, чтобы вода опять стекала въ со судъ; послѣ этой операциіи даютъ больному пить изъ сосуда на вѣсъ четыре

носить украденное дитя и забираетъ свое, но такая жалость чорта очень рѣдка.

Перелякъ и переполохъ [Летичевскій уѣздъ]. Въ болѣзни называемой „перелякомъ“, по народному убѣжденію, исключительную помощь можетъ оказать одна только баба, окачивая больного яйцемъ и отдавая таковое собакамъ. При этомъ нашептывается слѣдующій заговоръ: „Перелякъ-перелячище! яжъ тебе яйцемъ выкачу, а водою выливаю, на пущі и на сухий лісъ высылаю, тутъ тебі не буваты, червоної крові не спывать, синихъ жыль не потягаты, жовтої кості не ламаты.“ Затѣмъ баба должна три раза плевать и разодрать пазуху больного.

[Переяславскій уѣздъ]. „Якъ хто перелякается чого небудь, до тому треба перевернуть сорочку пазухою на потыльцу“.

[Проскурівскій уѣздъ]. Нужно разорвать пазуху рубахи и хухнуть три раза. Подкуриваютъ зельемъ „страхополохомъ“.

Підвій. [Летичевскій уѣздъ]. Болѣзнь, называемая „шідвіємъ“, происходитъ, по народному вѣрованію, отъ подвѣяння заболѣвшаго вѣтромъ, а въ особенности — вихремъ. Отъ нея, по народному вѣрованію, можетъ пособить только баба, окачивая больного яйцемъ. Приступая къ этому дѣлу, баба, обыкновенно, нашептываетъ такимъ образомъ:

Стань мыні первымъ разомъ,
Ліпшимъ часомъ
Стань мыні, Господе,
До помоші!

Окачивая же больного яйцомъ, баба нашептываетъ слѣдующій заговоръ:

„Препавъ нічный, північный, трепавъ зъ роботы, зъ сухоты, зъ ідання, зъ пытла, зъ гулянья, зъ буянья, зъ поклыку, зъ помыслу, зъ погляду. Препавъ зъ хмары, зъ вітру и зъ сонця. Нічный, північный, полуднёвый, сходовий, нудяный и сердечный! Яжъ тебе вымовлю, водою выливаю, яйцомъ выкачу, на пущі и на сухий лісъ відсылаю. Тамъ тебі гуляты и буяты, гнилы холоды вывертаты, жовты піски пожираты, сине море выпываты. Щобъ тутъ тебі червоної крові не спывать, синихъ жыль не потягаты, жовтої кості не ламаты, и тфу, и тфу, и тфу!“ Три раза баба плюетъ. Затѣмъ яйцо, которымъ окачивался больной, должно отдать собакамъ. Собака хотя и съѣсть все злое, но это ей не повредить, такъ какъ она имѣеть способность „выбрехаты“ все злое.

„Урокы“. а) [Винницкій уѣздъ]. „Врокы“ (боль головы) считаютъ, что кто-то изъ знахарей постоянно смотрѣлъ на человека, это смотрѣніе вредно

подъействовало. Кромѣ того, различныя болѣзни происходятъ отъ вреднаго дѣйствія чаровницъ, знахарей, которые своимъ вліяніемъ производятъ различного рода болѣзни.

Заклинанія отъ уроковъ. б) [Зап. Шишацкій-Илліч. Напеч. въ Черн. губ. въд. стр. 129. Сообщ. Л. Н. Майковымъ]. „Йшли святы Петро и Павелъ зъ Пресвятою Богородицею высокихъ гіръ ворочаты, внизъ воды спускаты, за раба Божого Н уроківъ-прымовокъ зныматы: чоловічыхъ и жіночыхъ, паробочыхъ, дівочыхъ, дытчачыхъ, вітряныхъ, водяныхъ, подуманыхъ и прымовленыхъ: зъ очей карыхъ, зъ очей синіхъ, зъ очей красныхъ, зъ очей білыхъ. Вы, зорі-зорничи, Божіи помощници, — я речю, а вы помочю“.

в) [Напеч. въ Черн. губ. въд. 1859 г. стр. 173. Сообщ. Л. Н. Майковымъ]. „Помагаешъ ті, вода явленная, очищаешь ты, вода явленная, и луга, и берега, и середыну. Очищаешь ты, вода явленная, нарожденного отъ прозору: надуманого, погаданого, встрічного, водяного, вітряного, жиноцького, мужыцького, парубоцького, дівоцького. Подіте, уроки, на сороки, на луга, на очерета, на болота, на моря“.

г) [Москвитянинъ, 1853 г. кн. II, отд. VII, стр. 69—70. Сообщ. Л. Н. Майковымъ]. „Було собі трь браты: шли собі широкою дорогою, нашли собі рукавиці - ваганыці и вроки. Пійшли въ світлицю, сіли на скамнисю и стали поділятися: одному — рукавиці, другому — ваганыці, а третому — вроки: подуманы, погаданы, батьковы, материни, сіри очи дівочи, хлопчачі и дівочі. Тутъ вамъ не буты, червоної крові не въялты, серце не сушты; ідіть же собі на очерета та на болота и на велики пущі, де півень не співа, де чоловічий гласъ не заходить“.

д) [Нап. въ Черн. губ. въд. 1859 г. стр. 174. Сообщ. Л. Н. Майковымъ]. „Иду межъ мыръ, мыромъ мырованная, я зорямы одятненная, місяцемъ подперезанная, прычистая моя тварь, щобъ мене нарожденной, хрещеной рабы Божої Н ввесъ мыръ радъ. Я до васъ иду зъ перцемъ та зъ паскою, а вы до мене зъ щыримъ серцемъ та зъ ложкою, до нарожденной, молитвенной, хрещеной рабы Божої Н, щобъ вы не здумали, не згадали лыхого слова сказать и подумать“.

е) [Нап. въ Черн. губ. въд. 1859 г. стр. 174. Сообщ. Л. Н. Майковымъ]. „День добрый тобі! у мене дівка, а у тебе парубокъ: посватаймось, побратаймось. Тутъ тобі не стоять, жовтої кості не ламаты, червоної крові не томиты, щирого серця не нудиты. Дубе, дубе нелые (?), я тебе зъмъ зъ гіллямъ зо всімъ: гамъ, гамъ, гамъ“.

Слова эти приговариваются, бросая навзничь въ сосудъ, наполненный не-

стороны; омываютъ больнаго и выливаютъ воду въ глухой конецъ, т. е. подъ „бѣгунъ“, въ дверяхъ, твердо притомъ вѣруя, что больной послѣ этого непремѣнно выздоровѣетъ на другой же день.

Стыклызна. [Лепищевскій уѣздѣ]. Непочатая вода, сваренная съ зельемъ Матери Божіей („коса“), употребляется особенно отъ „стыклызы“ (бѣшенства). Давая пить эту воду больному, обыкновенно приговариваютъ такимъ образомъ:

Шло собі трохъ братівъ, балакалы,
Въ стыклаго собакы пытали.
Иди правою дорогою,
Черезъ Орданьскую ріку,
На высоляньскую гору:
Тамъ ходить баранъ
Зъ великими рогами,
И выстрыжи ёму вовну
Межи рогами
И вернись назадъ.
Орданьской воды набери,
Білого камня зъ скалы влупы.
И да помогаютъ мыні всі святыі хранытели,
Замовляты, заклынаты,
Відъ стыклого собаки.

Послѣ этого приговора нужно прочесть семь разъ: „Отче нашъ“ и „Богородице Дѣво“.

[Проскуровскій уѣздѣ]. Берутъ растеніе „дрокъ“, кладутъ въ новый горшокъ, наполненный водой, залѣпляютъ отверстіе тѣстомъ и варятъ довольно долго. Послѣ, больной пьетъ этотъ настой одинъ разъ въ день. Осматриваютъ старательно языкъ: нѣтъ ли подъ нимъ пузырьковъ, величиною въ булавочную головку. И если есть, то прижигаютъ ихъ раскаленною булавкой. При этомъ даютъ по шпанской мухѣ въ одинъ приемъ.

Поруха. Гладять животъ крестообразно и говорятъ:

Всѣ святые святочки,
Годовые празднички,
Прійдите мнѣ на помощь
А ей на поратунокъ.
Золотый золотычекъ,
Чого ты забывся,
Изъ міста звалывся.
Чы ты зъ подымківъ,
Чы ты зъ подівківъ,
Чы ты молошинный,

Чы ты уроцкий,
Чы ты паньский,
Чы ты цыганський,
Чы ты попівський,
Чы ты жыдівський.
Сядь ты на своєму місті
На золотымъ креслечку,
Где тебе самъ Господь Богъ
Посадывъ зъ апостолами.

Уразъ. [Переяславський уездъ]. „Выразку загоюють такъ: якъ тилько на весні береза бруньки поналоняє, то тыі бруньки зрываються, зсыпаються въ пляшку (бутылку) и наливаються горілкою; тымъ настоемъ треба залывать выразку“.

Боль головы. [Переяславський уездъ]. „Якъ хто купається у річці да насцить у воду, то въ того чоловіка, якъ тилько вінъ вийде зъ води, заразъ почне голова боліть.“

[Проскурівський уездъ]. Какъ лѣкарства, употребляють: жарений мозгъ бѣлки, прикладываютъ капустные листья, сырье бураки, дѣлають изъ воеку подобіе шапочки и надѣвають на голову.

..Звыхъ.. [Переяславський уездъ]. „Якъ хто звыхне собі руку або ногу, то єго вилічують такъ: кладуть у горщикъ правої березы, котра наломлена въ праву середу, наливають ії водою и ставлять въ пічъ, щобъ закипіла. Тоді звыхнуту руку, або ногу обмотують клочкомъ и поливають зверху тысю водою, въ которой варилася права береза. Після того звыхнуту руку, чи ногу, потягують, то звыхъ и проходить.“

..Одміна.. „Одміна“ (англійская болѣзнь) бываетъ исключительно у дѣтей; признакъ ея: дѣти не ростуть, имъють большую голову, кривыя ноги и руки, словомъ, бывають уродами. Болѣзнь эта, по народному вѣрованію, не есть болѣзнь, и дѣти, страдающія этою болѣзнію, не есть дѣти тѣхъ матерей, которые ихъ кормятъ, а дѣти чертей, подброшенныя взамѣнъ настоящихъ дѣтей. Въ болѣзни этой трудно пособить. Впрочемъ, пѣкоторымъ очень практичнымъ бабамъ удается излѣчивать эти болѣзни; лѣченіе бываетъ такого рода:

Беруть, по заходѣ солица, дитя на руки, выносить его на дворъ, кладуть на томъ мѣстѣ, гдѣ ссыпають соръ, и тутъ, при какихъ-то секретныхъ заговорахъ и заклинаніяхъ, начидаютъ бить его вербовою вѣткой. Затѣмъ оставляютъ больного на нѣкоторое время на томъ же мѣстѣ и отходить въ сторону. Утверждаютъ, что чортъ, сжалившиесь надъ своимъ ребенкомъ, при-

мовляю, я тебе вышепчу: що зъ панівъ, що зъ цыганъ, що зъ жыдівъ, що зъ татаръ, — то я тебе вымовлю, то я тебе вышепчу. Щобъ ты не бувъ въ рукахъ, ні въ ногахъ, ні въ очахъ, ні въ плечахъ, ні въ грудяхъ, ні въ животі, ні въ жовтої кості, ні въ червоній крові, ні въ синіхъ жилахъ, ні въ румяному лыці, ні въ веселому серді, у хрещеного, молитвенного, рожденного раба Божого N. Бо тутъ тобі не стояти, часу не теряти, кости не ламати, крові не розливати, руса волоса не въялти, світлыхъ очей не сліпти; піди собі тихенько и легенько зъ хаты, зъ дымомъ а зъ двора зъ вітромъ; одъ твоіхъ рукъ, одъ твоіхъ нігъ, одъ твоіхъ очей, одъ твоіхъ плечей и одъ сімидесяти суставівъ. Ви лісы-лісіща, ви бори-борища, возміть собі прыстрітица и урочища, занесіте іхъ на пущі, на нетрі и на сухі ліса, на быстри води. Тамъ люде не ходять и курі не поють и тварь не реве, а тобі дай Богъ крепість и легкість, не одъ мене, а одъ самого Ісуса Христа, Сина Божого, на твоі руки, на твоі груды, на твій жывіть, на твоі очи, и на твою кість, и на твоі ноги, и на рум'яне лыце, и на веселе серце, наріженному, молитвенному, хрещеному рабу Божому N“.

„По-переду треба три разы говорить „Отче нашъ“ на непочату воду; тоді жару три-девять углівъ укинуть у тую воду и казать: „Святый отче Миколаю, угоднику Божій, помошнику скорий, допоможи мыні ласкою своею небесною прыстріть вымовити и выговорити“.

„Въ другій разъ шепчуть, то, замість Миколая, говорять таъ: „въ другій разъ, въ Божій часъ, Пресвятая Маты Богородица“. А въ третій разъ: „Пресвята Варваро Великомученице“. Въ четвертій разъ: „Кіевскы печерски Фтедосій и Антоній и Григорій и Василь и Макарій, всі святі угодници и преподобници“. Промовляючи, перерізують ножемъ навхрестъ воду и тімъ ножемъ дають недужому пить воду. Тоді набере воды въ ротъ и присне на очи, а після набере воды въ руку, та на-выворотъ рукою мые очи и каже:

„Свята вода Ольяно, очищаешь луги и береги, и корінья, и камінья, очисти Господы и твою душу и твоє тіло, и рум'яне лыце и веселе серце, наріженного, молитвенного, хрещеного раба Божого N“. Такоже прыговорює, якъ мые руки, ноги и груды и плечи. Воду вынести и вилити у ворота підь п'ятку, у глухий кінець. Якъ чоловікъ самъ собі прыстріть скыдає, до каже такъ: „стань мыні Господы въ помочі и столы, и лавки, сокири, лопаты и все те, що тілько есть у хаті“.

[Сообщено Залюбовскимъ]. „Господу Богу помолюся и Причистий Божій Матері поклонюся и всімъ силамъ небеснимъ и отцямъ Печерськимъ, стойте мені въ помочь святі Печерськи: Антоній и Феодосій и веі святі Печерськи угодники Божії становте мені въ помочь. Іду я на золотий містъ,

стріла мене Господня мати: „Куды ты идешь?“ — „Пристріту топтати, рожденного, молитвенного, хрещеного раба Божого N.

„На синому морі, на камені воронъ сидить, лапами розгрібас, хвостомъ розміtas, одъ хрещеного раба Божого N всякий пристріть одганяє“.

„Дання“. [Прокурівський уезд]. Причиной этой болѣзни есть „ворожбить“. Желая сдѣлать кому нибудь зло, онъ беретъ ящерицу, лягушку или змѣю, сушить ее, толчетъ на порошокъ и въ водкѣ или водѣ даетъ его выпить. Изъ порошка вновь заражается „гадъ“, и вслѣдствіе этого выпившій чувствуетъ тошноту и нестерпимую боль въ желудкѣ. Больной обращается за помощью къ сахарю, который, убѣдившись, что болѣзнь эта есть дѣйствительно „дання“, даетъ больному пить настой „чемериці“, стянувши предварительно больному животъ. Въ скоромъ времени, послѣ пріема настоя „чемериці“, у больного является сильная рвота, которая и принуждаетъ змѣю или ящерицу, пребывающую въ желудкѣ, убраться оттуда. „Дання“ приготавляется также дѣвушками для парней, чтобы ихъ любили. Изъ наиболѣе употребительныхъ есть слѣдующее: нужно пойти въ лѣсъ и найти такой корень, изъ которого растутъ дубъ и береза вмѣстѣ, взять изъ первого и со второй по щепоткѣ мху, положить на лѣвшую руку и сказать: „щобы ты ся мене тарь тримавъ, якъ той дубъ берези“, это повторяется три раза. Возвратившись домой, мохъ высушивають и, стеревши въ порошокъ, даютъ выпить.

„Гостець“. [Прокурівський уезд]. „Не я иду до Матінки Божої зъ хрестомъ святимъ, зо всими святими апостолами, щобы ся не взяли жадни біды хрещеної, порожденої N, я жъ тебе замовляю Господомъ Богомъ, Сусомъ Христомъ съ Пречистою Дівою и зъ Маткою найсвентишою Тыненскою, Соколецкою и Почаевською, — Господа Бога и Суса Христа. Очистивъ свою душу Господь Богъ сотворяще й сотворивъ и на сей світъ пустивъ проситься и молитися Господа Бога поратунку. Господи Боже, вызволи гостець, пристріть и очисти мою душу. Господи Боже сотворяще! съ чого ти почався? Съ чого ти почався гостець? Чи ты почався зъ вітру, чи ты почався съ холоду, чи ты почався зъ охоти, чи ти почався зъ роботы, чи ты почався съ поганихъ очей? Чи зъ раннѣго світання, півночного, вечірнѣго, полуденного? Чи зъ сонця, чи чоловічихъ, чи жіночихъ, чи дівочихъ, чи дитячихъ очей? Я жъ тебе замовляю відтинаю залізнимъ ножомъ зъ пятьма пальцими, шостою долонею, самъ собою, Божою волею. Господи Боже, очисти мене своєю ласкою святою пренайсвітлійшаго и явися намъ. Очищає Господь Богъ своєю ласкою весь світъ, весь повітъ, очищає горы, моры, каміння, ліси очисти, Боже и твою душу. Ишли черниці, бігли до кірниці, брали собі водиці. Помагай тобі

початою водою, три-девять раскаленныхъ углей. Потомъ надъ головою больнаго приговаривають: „Урокы-урочыша, підіть собі на луга, на ліса дримучы, на стежи степучы, де гласть человічий не заходить, де півні не співають; пойди собі болість огня“.

ж) [Тамъ же, стр. 193]. „Якъ на відлігъ рукою не робити, такъ моєму лыцю и тілу відь нікого не боліти, такъ и міні не наврохувати“.

з) [Зап. В. А. Яковлевымъ, въ Кіевъ. Сообщ. Л. Н. Майковымъ].

„Урокы-урочыша, я васъ вышпіту, выкышкаю, Господа мылосердного на помічъ прызываю. Господь зъ помочами, а я зъ словами, я васъ вышпічу, выклыкаю: зъ очей, зъ плечей, зъ рукъ, зъ нігъ, изъ семидесяти жиль, изъ румъяного лыца, изъ щирого серця. Тутъ вамъ не стояты, тутъ вамъ не гулаты, буйної головоньки не ламаты, румъяного лыца не палаты, щирого серця не нудаты, семидесяти жиль не стягаты и підъ серденько не підпраты. Поки вы нудаты, поки вы ломаты, поки я Господа мылосердного на помічъ не прыклыкала. Господь зъ помочами, а я зъ словами. Я васъ вышпіту, выклыкаю на очерета, на болота вызываю. Ідіть собі на очерета, на болота, тамъ вамъ столы достланы, кубки поналываны, тамъ вамъ пыты, гулаты и роскошуваты, а отъ рожденної, молитвенной, хрещеної рабы Божої утікаты“.

и) [Нап. въ Черн. губ. въд. 1859 г., стр. 173. Сообщ. Л. Н. Майковымъ]. Знахарка береть сосудъ, наполненный водою, и переливаетъ ее въ другой сосудъ, говоря при этомъ:

„Добрый вечіръ (або добры день) водице-Уляныце! Даї мыні уроки-урочыша відшептати, відігнати. Пресвятая Маты Божа, стань мыні на помочі и поможи мыніу рокы-урочыша відігнати, відшептати прістрітельни, насыланы, вітряны, выгняны, урокы-урочыша, батьковы, материны, человічі, жіночы, парубочы, дівочы, хлопачы, дівчачы, урокы-урочыша, вызываю, выклыкаю изъ ёго рукъ, изъ ёго ногъ, очей, плечей, изъ семидесяти составівъ. Тутъ вамъ не сидити, жовтої кості не ламаты, червоної крові не въялить, коло серця не нудаты. Изыйдите на круты берегы, на жовты щікы, відъ хрещеного, молитвенного, рожденного раба Божого N“. Послѣ этого знахарка крестить три раза себя и больнаго, даетъ ему напиться той воды, надъ ко-торой происходило шептаніе, сбрызгиваетъ ему этою водой лицо, и продолжаетъ говорить опять: „Не я то шептала, Пречиста у головахъ стояла, урокы-урочыша шептала, відшептувала відъ хрещеного, рожденного, молитвенного раба Божого N“. Послѣ этихъ словъ знахарка смачиваетъ водою, наружною сто-роною руки, три раза: лицо, руки, грудь, спину и ноги больнаго и наконецъ выливаетъ воду за двери, въ глухую сторону.

i) [Напеч. въ Кіевлянинъ 1866 г., стр. 93. Сообщ. Л. Н. Майковымъ].

„Святы угодыны Божы, станте мыні до помочы Св. Володымеръ, Св. Спасытель, Св. о. Мицкай, Св. Иванъ Крестыль, Св. Великомученице Варваро, невістка христова, и всі святыі Кіевскі, Печерскы, Почаевскы, Єрусалимськы, манастирскы, станте мыні до помочы. Не мый духъ, Божий духъ, не моя сила — Божа сила, не моя помочъ, не я лікарка, самъ Господь лікаръ, моімы словами, моімы молитвами, хрещеному, нарожденому, молитвеному, наименованому рабу Божому Н прыстріть измовляю изъ головы, изъ очей, изъ плечей, изъ рукъ, изъ нігъ, изъ всѣго тіла, изъ жовтої кості, изъ червоної крові. Тутъ тобі не буты, тутъ тобі не жити, кості не ломити, білого тіла не знобити. Иди собі на очерета, на болота та на дрімучі ліса, де курячий гласъ не заходить“.

[Проскуровскій уездъ]. Больной „вроками“ („подивовання“) часто „позіхає“ и его клонить ко сну. Для излечения нельзя допустить себя заснуть, а сейчас же обмыть лицо мочою. Берутъ „непочатої“ воды и кипятить на огнѣ изъ терновника или обручей. Когда уже нагорить довольно много жару, берутъ раскаленные угольки и бросаютъ въ горшокъ съ водой; причемъ, послѣ каждого брошенного угля, говорятъ: „не разъ, не два, не три, не четыри, не пять, не шість, не сімъ, не вісімъ, не девять“.... и это повторяется три раза; если угольки тонуть, то говорятъ: „ото зъли, повилазили бъ імъ таки очи“.

Прыстріть. [Летичевскій уездъ]. Болѣзнь, называемая „прыстрітомъ“, проявляется слѣдующими признаками: зѣвотою, тошнотою, дрожью и наконецъ горячкою. При появлениі ея, прежде всего лижутъ три раза лобъ больного и за каждымъ разомъ сплѣзываютъ назадъ себя; умываютъ больного мочою и утираютъ лицо его подоломъ рубашки на изнанку. Если это не пособляетъ, тогда баба зачерпываетъ сапогомъ „непочату“ воду, сливаетъ таковую въ кувшинъ, бросаетъ туда, при извѣстныхъ ей заговорахъ, девять угольковъ и водою этою умываетъ больного, а оставшуюся воду выливаетъ подъ „бігунъ“ дверей. При этомъ еще замѣчаютъ: если угольки, брошенные въ воду, плаваютъ на поверхности ея, то больной будетъ здоровъ, а если на противъ — то на выздоровленіе больного нѣтъ надежды, и въ такомъ случаѣ баба, по большей части, оставляетъ больного безъ всякой помощи.

[Каневскій уездъ]. „Прыстрите й прыстріще и вроки и вроцища, вітряный, и водяный, и подуманий, и погаданий, и помышленій, и запитяній, и заідяній, и прылюбованій, и прымолованій, и батьківъ, и материнъ, и чоловічій, и жіночій, и хлопячій, и дівчачій, и раній, и денний, и сутковый, и трьдневный, и годовий, и лісовий, и шляховий. Я тебе ви-

Глухота. [Прокурорский уезд]. Трубку, сдѣланную изъ новаго по-
лотна, вставляютъ въ ухо и зажигаютъ. Болѣнь эта пройдетъ, такъ какъ
трубка при горѣніи „витяга сірку, що въ уеі“.

Болѣнь глазъ. [Прокурорский уезд]. Наиболѣе употребительныя
средства:

Взять гусиный помѣтъ въ маѣ мѣсяцѣ, налить водою и, въ случаѣ
надобности, промывать глаза.

Сжечь сороку въ уголь, истолочь, смѣшать съ свѣжимъ коровимъ масломъ
и на ночь мазать глаза, а утромъ промывать ихъ теплою водой.

Впускается въ глаза по каплѣ кровь, взятая изъ-подъ крыла голубя.

Впускаютъ въ глазъ женское молоко.

Прикладываютъ свѣжее мясо.

Обмываютъ глаза дѣтскою мочею.

Отъ раны въ глазѣ лучшее средство жиръ перепела, впускаемый по каплѣ.

Прикладываютъ кислое молоко.

Берутъ воды „съ тирсака“ и примачиваютъ глаза.

Прикладываютъ желтую, мокрую глину.

Смѣшать тертый хрѣнъ съ уксусомъ и къ плечамъ прикладывать.

Прикладывать блокъ съ галуномъ.

Бѣльмо. [Прокурорский уезд]. „Іхавъ Святый Юрій на Сіянську
гору; біглица нимъ три хорти: іденъ чорний, другій червоний, третій білый.
Чорный чорне бѣльмо засцявъ, білый біле бѣльмо засцявъ, червоний — червоне
бѣльмо засцявъ“. Писъя цѣго плонуть три раза въ очи.

„Іхавъ святый отець Миколай на білимъ коні до білої церкви; а въ
білій церкві, на білимъ престолі — Пресвятая Діва Марія“. Сюю примову
три раза говорять“.

Засыпаютъ глазъ табакомъ.

Дѣлаютъ масло изъ женскаго молока и мажутъ глазъ.

Бросаютъ въ масло земляныхъ червей на 9 дній и послѣ масломъ мажутъ.

Заливаютъ глазъ медомъ.

Жовна (золотуха). Болѣнь эта встрѣчается чаще всего у дѣтей.

Послѣ новолуния, становятся на томъ мѣстѣ, где рубятъ дрова, и го-
ворять три раза: „Бувъ собі чоловікъ жовна, мавъ вінъ девять жіночъ:
зъ девятой — восьму, зъ восьмой — сёму, зъ сёмой — шосту, зъ шостої — пяту,
зъ пятої — четверту, зъ четвертої — третю, зъ третої — другу, зъ другої —
ідну, зъ ідної — жадну“. Після хухнуть на жовнаки“.

„Була така жовна, мала дванадцятеро дітей, ти діти мали всі по два-
надцятеро дітей — скільки всіхъ було? Всіхъ сто сімдесятъ сімъ. Якъ не

знаю де ся взяли, щобымъ не знала де ся поділи". Та якъ кажуть цю прімову, мизинцями притискають жовну".

Жага. [Прокурівський уездъ]. Слухається преимущественно у беременнихъ жінокъ и проявляється сильною, жгучою болями подъ ложечкою.

Для излечіння: їдять макъ, глотають по нѣсколько зеренъ овса, їдять мѣль, землю, конопляне сїма и проч.

Нопось. [Прокурівський уездъ]. Средства для излечіння:

Зола съ водкою.

Отваръ терновыхъ ягодъ.

Жженое пшено.

Хлѣбъ ржаной, солёный.

„Порохно" съ груши.

Глина пережженная съ водкою.

Густая „лемішка" съ водкою.

Кусокъ хлѣба прикладывать къ пуповинѣ.

Пить вино, смѣшанное съ пепломъ жженой бумаги.

Ячмінь. [Сообщено Залюбовскимъ]. „Якъ народиться на віці ячмінець, то приговорюють: „Ячмінець, ячмінець! На тобі кукишъ, — що хочешъ кукишъ. Купи собі шабельку, зрубай головку". Це говорить тричи и вмісті съ цімъ зроби кукишъ и круты округи по-надъ хворимъ окомъ, а далі щіднеси кукишъ до ока та й чмокни — наче даєшъ кому кукишъ, и поплюй на бікъ".

Лишай. [Сообщено Залюбовскимъ]. „Якъ зайдешъ на лишай — те місце, де кінь покачався, — то приговорюй: „Якъ кінь лоша приведе, тоді мене лишай нападе; а якъ кінь лошади не приведе, мене лишай не нападе". Поплюй тоді тричи на бікъ; не бійсь нічого, бо лишай не нападе".

Одь крові. [Сообщено Залюбовскимъ]. „Треба перехреститись и казати:

„На синому морі лютий змій реве. „Чого ти, лютий змію, ревешъ?" — „Бо нема мені чимъ дітей годувати. — „Иди, лютий змію, у Н двіръ и візьми одъ раба Божого Н молитвенного и хрещеного ляту кровъ, и будешъ мати, чимъ дітей годувати." Тричи сказати и за кождимъ разомъ вздовжъ спини дунуть".

Маточное кровотечеіе. [Прокурівський уездъ]. Употребляють слѣдующія средства:

Богъ, водыще
и сю душу.

„Подзві
и кто изъ
Во избѣжаніе

„Підлі
сдѣлать зло,
ливаетъ мѣсто
думанное ли

Лѣчатся
золы, посыпа
этому мѣсту.

„Насла
собою, стараю
одна на друга
спрятаться. В
шень, зашива
димомъ. Но
болѣТЬ.

Повѣтря
дующее преда
„Когда-т
землею, и на
вымирали всѣ
сторожей на и
вали знать обе

„Насерди
лѣзни, это — б
творенную въ

Во времена

Боль въ
ствуется боль въ
ваются ее обрѣзк

Богъ, водыце-Ёрдацице, пребуваши ти въ лугахъ берегахъ, очищаешь, очисти и сю душу. Аминь".

„Подвіяньня“. [Прокурівський уездѣ]. Если вихрь летить по улицѣ и кто изъ проходящихъ съ нимъ столкнется, то заболѣтъ этою болѣзнью. Во избѣжаніе этого, купаются три раза на Благовѣщеніе.

„Підливанія“. [Прокурівський уездѣ]. Если кто желаетъ кому нибудь сдѣлать зло, то варить собачье испражненіе и „сміття“ и водою этою поливаетъ мѣсто передъ тѣмъ порогомъ, черезъ который должно проходить задуманное лицо.

Лѣчатся отъ этой болѣзни тѣмъ, что выгребаютъ изъ печи горячей золы, посыпаютъ мѣсто передъ порогомъ и заставляютъ собаку пройти по этому мѣсту.

„Насланія“. [Прокурівський уездѣ]. Женщины, поссорившись между собою, стараются другъ-другу сдѣлать какую нибудь пакость. Насылаютъ одна на другую огромное число лягушекъ, такъ что отъ нихъ нельзя никаку спрятаться. Въ этомъ случаѣ преслѣдуемая женщина ловить одну изъ лягушень, зашивается въ намоченный кусокъ полотна и вѣшаєтъ коптиль надъ дымомъ. Но если кто убьетъ лягушку палкой, непремѣнно серьезно заболѣтъ.

Повѣтріе. [Прокурівський уездѣ]. Объ этой болѣзни сохранилось слѣдующее преданіе:

„Когда-то, уже очень давно, летѣло красное облако довольно низко надъ землею, и на томъ пространствѣ, которое оно занимало въ своемъ полетѣ, замирали всѣ люди и звѣри. Во избѣжаніе этого, народъ рѣшилъ ставить сторожей на наиболѣе высокихъ курганахъ, чтобы они, завидѣвъ облако, давали знать объ этомъ всѣмъ жителямъ, а эти могли бы прятаться“.

„Насердиця“. [Прокурівський уездѣ]. Главный признакъ этой болѣзни, это — боль подъ ложечкой. Средства лѣченія: даютъ пить соль, растворенную въ водѣ. Лижутъ, растертое на ладони, наскѣкомое „москаликъ“.

Во время золенія бѣлья, бросаютъ въ эту воду раскаленную цулю.

Боль въ ручныхъ суставахъ. [Прокурівський уездѣ]. Если чувствуется боль въ суставахъ, то говорятъ, что это „рука развелась“, и связываютъ ее обрѣзкомъ красного сукна или веревкой изъ красной шерсти.

Колики. [Прокурорский уезд]. Въ этой болѣзни крестьянинъ тотчасъ бросаетъ кровь и повторяетъ это несолько разъ. Если же это средство не помогаетъ, то дѣлаютъ слѣдующее:

Пьють съ водкой волчьи кишкы, истертыя въ порошокъ.

Изверженіе куриное или другихъ птицъ наливаютъ горячою водою, и сосудъ съ смѣсью ставятъ на больное мѣсто.

Переломъ костей. [Прокурорский уезд]. Въ случаѣ перелома, кость вкладываютъ между двухъ лубковъ, крѣпко связываютъ и, при этомъ, даютъ пить медъ.

Боли желудка. [Прокурорский уезд]. Въ этой болѣзни пьють золу съ водкой.

Мертвая кость. [Прокурорский уезд]. Случается, что на лицѣ или на руѣ является какой-то подвижной бугорокъ, впрочемъ не причиняющій боли.

Для уничтоженія бугорка, берутъ кость трупа и придавливаютъ ею „мертву кость“.

Раны. [Прокурорский уезд]. Свѣжую рану примачиваютъ холодною водой и прикладываютъ древесный трутъ. Если рана незначительна, то лѣченіе этимъ и оканчивается.

„Вогныкъ“. [Прокурорский уезд]. Это — волдыри на лицѣ дитяти. Для излѣченія приводятъ ребенка въ кузницу, и кузнецъ, обмокнувши метлу въ воду, въ которой охлаждаетъ желѣзо, кропитъ три раза ребенка.

Опухоли. [Прокурорский уезд]. Лѣченіе ихъ слѣдующее: прикладываютъ нагрѣтую кочергу, теплый голубиный помѣтъ, живую, разодранную мышь, лукъ печеный.

Ракъ. [Прокурорский уезд]. Въ народѣ неизвѣстно ни одного радиального средства, а потому больной спѣшитъ отправиться въ больницу.

Короста. [Прокурорский уезд]. Для излѣченія „корости“ берутъ „шевськой“ смолы, мочи и сѣры — смѣшиваютъ все вмѣстѣ и смѣсью старательно смазываются. Затѣмъ, полежавъ немного на теплой печкѣ, купаются въ рѣкѣ.

Боль ушей. [Прокурорский уезд]. Въ случаѣ боли въ ушахъ выпускаютъ по каплѣ деревянного масла и затыкаютъ уши камфорой, обернутой хлопчатою бумагой.

— Ну, робы, якъ собі знаєшъ.

„Святий Петро закликавъ до себе чорта, та й каже до єго:

— Важи мене до твоєї води, що бачишъ передъ собою, а я тобі за те зроблю все, що ти хочешъ.

— Добре, каже чортъ, завезу тебе, тильки нароби миці помошниківъ, бо я самъ не можу управитись въ світі.

„Святий Петро обішавъ єму наробити помошниківъ, і чортъ взявъ єго на плечи и поташивъ. Ale вони заіхали на самый край світу, а води нема. Тильки вода показалася въ тій стороні, звідкиль вони виїхали, чортъ завернувся та й іде назадъ; ale проїхавши знову ввесь світъ поперекъ, — води не нашли, тильки побачили воду на правій стороні світу. Чортъ вже не знає, що єму і робити, такъ змучився, ale мусить іхати. Прыїхавши на правий край світу, знову не нашли води, тильки щось білє передъ ними, ныбі вода. Чортъ знову іде, ale якъ доїхавъ до конця світу, святий Петро каже:

— Досыць, вже мы світъ перехрестыли, теперъ я тобі скажу, якъ маєшъ помошниківъ собі наробити: Встань рано въ субботу, возьми води та й брызкай назадъ себе: кильки буде по-за тобою брызгівъ, тильки буде чортівъ.

„Чортъ зробивъ тес и съ твоєї пори на світі робиться гірше та й гірше, бо чортівъ робиться більше та й більше.

„А найкраще бъ зробивъ бы святий Петро, якъ бы одуривъ чорта, бо одурити таку погань — нема гріха“.

[Радомисльський уездъ]. „Перше не було ны неба, ны землі, буда тильки тьма и вода змішана зъ землею, такъ пеначе кваша, а Богъ летавъ святымъ духомъ по-надъ водою, корота шуміла піною. Отъ, разъ Богъ ходить по воді да дыхнувъ на ту піну и сказавъ: „нехай буде янголь“.

„Отъ и ставъ янголь, да тилько безъ криль. Богъ давъ єму двое криль да каже:

— Летай такъ, якъ и я. А янголь каже:

— Неможна, Господы.

„Богъ єму давъ ще двое криль и сказавъ: летай.

— Неможна, Господы, одвічає янголь.

„Богъ єму давъ ще двое. Отъ, вінъ і літає.

„Тоді Богъ створивъ світъ и давъ янголю мічъ.

„На другий день Богъ створивъ небо. На третій день Богъ каже до шестокрилого серафима:

— Пойди въ воду глибоко да oddіли маленьку часточку землі на мое імя та її посімъ, щобъ росла.

„Сатанаіль (такъ звавсь той серафимъ) полізъ у воду да оддільшъ часточку землі, але не на Боже имя, а на свое. Таа земля, що вінь одлу-
пивъ, взяла та й розсыпалась у ёго въ руші, да й не можна єму прынести
до Бога. Вінь приходить до Бога та й каже до ёго такъ:

— Неможна оддільшъ.

„Богъ уже знає, що вінь на свое имя оддільшъ, але мовчить и каже єму:

— Пойди зновъ, та одділай.

„Вінь тоді взявъ та оддільшъ на Боже имя малу частичку, да взявъ
та й собі трошки сховавъ за губу. Якъ уже вінь прынесь до Бога землю,
то Богъ заразъ поблагословивъ її и сказавъ посіавши, щобъ вона росла. Якъ
узяла земля росты — то й тая росте, що за губою. То й серафимъ кричить:

— Господы, ратуй: я вкравъ трошки землі за губу, да вона тежъ
росте за губою.

— Выплюй, каже єму Богъ.

„Якъ зачавъ вінь плюватъ, та якъ зачали зъ рота такі, якъ вінь, ви-
літати, да летіли, ажъ поки вінь не выплювавъ усе землі. Якъ выплювавъ
усю землю да й ще плюнувъ разъ скілько чистою сlyнею. Тоді вже начали
вилітати одинъ за другимъ янголі ище краї, якъ вінь. Тоді Богъ и каже:

— Теперъ трошки оддишишо, да підемъ на небо.

„Богъ лігъ да замість спить, а всевидящімъ окомъ усе добре бачить.
Сплять и світлы янголы, толькo не спить Сатанаіль зъ першими янголами —
темнійшими, да радыться, щобъ Бога и тіхъ янголівъ у воду повтышковати —
повішать. Порадылись: „Якъ укінемъ Бога и янголівъ у воду, до тоді
самы на небі будемо богами“.

„Взявъ Сатанаіль Бога на руки, а ті анголі тіхъ анголівъ да й по-
несли видаць у воду. Вода здаєтся імъ и не далеко, да не можна до неї
дойти. Носяться воны, носяться, на всі чотирі сторони, да все таки не
донесли до води, да взяли та й покидалы іхъ на тімъ місті, де взяли, а
самы й позасипали. А земля розрослась чи мала. Богъ уставъ зъ вірними
анголами, забравъ тихъ усіхъ, що спали, да й покидавъ у воду, самъ жъ
полетівъ на небо зъ анголами. Іднимъ давъ по шість крылъ и назвавъ іхъ
Серафимами, другимъ давъ тильки по двое крылъ, але назвавъ іхъ Арханго-
лами и начальниками надъ янголами. Ідного назвавъ Говрыломъ, другого —
Михайлomъ, всіхъ поназивавъ. На небі сотворивъ сонце, місяць и зоры. Де
вже було въ четвертий день.

„У п'ятый день зробивъ дві рибы великихъ и дві малыхъ. Великы
підложивъ підъ землю и сказавъ, щобъ поддержували її, а малыхъ укинувъ
у воду, щобъ розводились. Потімъ зробивъ пташки та й попускати, щобъ
літалы и плодились“.

Ру-
Бе-
рошень
..В
здорової
и приго-
- здоровт
куриці,
ранкові;
въ хату

Руки въ водѣ мочатъ.

Берутъ воробынаго помета „три разы по девять“, стираютъ въ порошокъ и даютъ пить.

„Крикливиці“. „По заході сонця иди въ курятникъ підъ сідало зъ нездоровою дитиною. Стань підъ сідаломъ, підкидай у гору до курей дитину и приговорюй: „Добры — вечіръ тобі, Матвію півню! и одзывайся сама себі: „здоровъ“. Прийшла я до тебе зъ крикливицами и безсоницями. Курі-куриці, нате вамъ крикливиці: вечірні, полувечірні, полуночні, світові и ранкові; а моїй дитині дайте сонливиці, дрімливиці“. Проговоры тричи, иди въ хату не оглядуючись; ні до кого не говори, и заразъ присипай дитину“.